

Edvard Kardelj o Titovom vojnom delu

»Naše društvo opravdano je dalo drugu Titu visoko priznanje za njegovu ulogu i doprinos u razvitku naše vojne nauke. To je povod da se osvrnem na neke vidove političke i vojne strategije našeg narodnooslobodilačkog ustanka i socijalističke revolucije, odnosno političke i vojne strategije Komunističke partije Jugoslavije kao inspiratora, organizatora i avangarde naše revolucije, jer je upravo u njoj Titova stvaralačka misao došla do punog izražaja i

ostvarenja.«

E. Kardelj

Politička i vojna strategija narodnooslobodilačkog ustanka i socijalističke revolucije u Jugoslaviji i Titova stvaralačka uloga u njenom koncipiranju i realizovanju

I

Društveno-istorijska suština revolucionarne strategije i taktike Komunističke partije Jugoslavije

Politička strategija Komunističke partije Jugoslavije uoči drugog svetskog rata i u našoj narodnooslobodilačkoj borbi i socijalističkoj revoluciji bila je polazna tačka i sastavni deo njene vojne strategije, kao i obrnuto. Od uspešnosti ostvarivanja političke strategije zavisilo je da li ćemo imati vojsku za ostvarivanje celokupnog našeg strateškog koncepta narodnooslobodilačkog rata. Jer pogrešno je ako neko misli da su samo patriotizam i patriotski deo platforme narodnooslobodilačkog pokreta bili dovoljni da masa boraca dobrovoljno uzme oružje u ruke i da ide u rat. Ogromna većina naroda je zaista bila veoma patriotski raspoložena i spremna za borbu protiv okupatora. Ali, taj veliki masovni patriotski pokret imao je, pored nacionalne, i klasne, socijalno-ekonomske, političko-ideološke, kulturne i druge društvene komponente, te je u sebi nosio i određene protivrečnosti, kao i akutne i potencijalne sukobe. Rukovodstvo Komunističke partije Jugoslavije bilo bi politički naivno i brzo bi izgubilo bitku da nije vodilo računa o svim tim komponentama, odnosno da se prepustilo samo pragmatističkom vođenju ustanka.

1. Bitni elementi naše političke i vojne strategije

Politička i vojna strategija Komunističke partije Jugoslavije uoči drugog svetskog rata i u našoj narodnooslobodilačkoj borbi i socijalističkoj revoluciji morala je da vodi računa naročito o sledećim bitnim elementima:

prvo, da narodnooslobodilački rat, odnosno ustanak i rat, nije moguće razviti ni izvojevati pobeđu nad okupatorom bez svesnog i dobrovoljnog učešća osnovnih slojeva naroda u tom ratu, to jest bez učešća pre svega radnika, seljaka i demokratske inteligencije;

drugo, da su u narodnooslobodilačkom frontu, u njegovoj političkoj platformi i u sistemu nove, narodne vlasti koja je počinjala da se stvara na oslobođenoj teritoriji morali doći do izražaja prvenstveno interesi tih osnovnih slojeva naroda;

treće, da je učešće osnovnih narodnih masa u narodnooslobodilačkom ratu i stvaranje nove, narodne vlasti koja je izražavala interese tih osnovnih slojeva naroda nužno vodilo tesnom povezivanju, odnosno ispreplitanju narodnooslobodilačkog rata sa socijalističkom revolucijom;

četvrto, da su narodi i narodnosti Jugoslavije bili spremni da se ujedine u jedinstvenom narodnooslobodilačkom ustanku samo pod uslovom da im bude otvorena perspektiva i data garancija da će nova Jugoslavija biti država slobodnih i ravnopravnih naroda i narodnosti;

peto, da je za takvo pokretanje naroda na ustanak bila neophodna široka oslobodilačko-patriotska, demokratska i socijalno-progresivna politička i idejna platforma kakvu je izražavao upravo naš narodnooslobodilački front;

šesto, da je u takvim uslovima kao osnovni faktor za pobeđu našeg narodnooslobodilačkog rata i za takav revolucionarni razvoj bila neophodna vodeća uloga Komunističke partije Jugoslavije kako u narodnooslobodilačkom frontu tako i u samom narodnooslobodilačkom ratu, jer je jedino ona bila organizaciono i kadrovski sposobna da organizuje i vodi ustanak, a ujedno je za revolucionarne mase naroda bila i garancija da će nova Jugoslavija biti drukčija od stare.

Svaka druga politika koja ne bi vodila računa o ovim faktorima praktično bi značila zatvaranje perspektive širokim narodnim masama u pogledu izmene karaktera političkih i društvenih odnosa u Jugoslaviji i time razbijanje jedinstva naroda i narodnooslobodilačkog fronta, što bi, u stvari, bila samo priprema poraza narodnooslobodilačkog ustanka, odnosno njegovo svođenje na najelementarnije oblike takozvanog pokreta optora.

Upravo na takvim saznanjima Komunistička partija Jugoslavije je izgrađivala svoju političku i vojnu strategiju u narodnooslobodilačkom ratu. Da naša Partija nije videla te činjenice i da nije u svojoj politici vodila računa o njima i o mogućim posledicama njihovog dejstva na razvoj i jedinstvo narodnooslobodilačkog pokreta, ona ne bi ni bila sposobna da organizuje i vodi narodnooslobodilački rat do pobeđe. A upravo takvoj strategiji Tito je dao svoj presudan stvaralački udeo i doprinos.

Tito je uvek imao osobine koje su mu omogućavale da u mnoštvu događaja vidi ono što je glavno. Među tim osobinama istakao bih dve.

Tito je bio duboko svestan da su u takvom istorijskom pokretu kakav je bio naš narodnooslobodilački ustanak politička i vojna strategija apsolutno uzajamno zavisne. Jer samo odgovarajućom politikom moglo se u masama stvoriti uverenje u mogućnost i nužnost ustanka, odnosno od naše politike i poverenja masa u tu politiku zavisilo je da li će naš ustanak zaista imati, to jest stvoriti svoju vojsku. I obrnuto, samo odgovarajućom vojnom strategijom bilo je moguće izgraditi u svesti masa uverenje da se *oružjem može* postići pobeđa. Tito nikada nije bio samo vojnik a da istovremeno nije bio i političar; i nikada nije bio samo političar a da istovremeno nije bio i vojnik.

A zatim, Tito je uvek bio revolucionar-realista. Tito je bio svestan da rezultati politike naše partije ne zavise od lepo sročениh proglašaja i rezolucija, bez obzira na to što je i o tome trebalo voditi računa. Tito je polazio pre svega od toga da se dobrom i uspešnom može smatrati samo ona politika, odnosno politička i vojna strategija koja zaista daje konkretne rezultate u borbi za takav odnos moći društvenih i političkih snaga koji će se razvijati u korist narodnooslobodilačkog ustanka, što je objektivno vodilo — iako to nikad nismo isticali — i jačanju vodeće uloge snagâ demokratske i socijalističke revolucije.

Upravo zbog toga se mi komunisti u toku narodnooslobodilačkog rata nismo mogli držati kao pijan plota samo nekoliko patriotskih parola. Morali smo — u zavisnosti od konkretnih prilika u kojima se borba vodila, kao i od međunarodnih odnosa — stavljati snažniji akcenat čas na jedan, čas na drugi vid političkih, idejnih i socijalnih procesa u narodnooslobodilačkom pokretu i u društvu uopšte, a prvenstveno na stav da je samo stvarna borba protiv okupatora merilo patriotizma. Sukob sa vodećim snagama stare Jugoslavije, dakle, nije nastao zbog nekakvog apriornog ideološkog ili političkog stava Komunističke partije Jugoslavije, nego zato što te snage ne

samo da nisu bile spremne da se bore protiv okupatora i da se u tom cilju sporazumevaju sa narodnooslobodilačkim frontom, nego su zbog straha za svoje klasne i hegemonističke interese izabrale upravo okupatora za svog saveznika u borbi protiv demokratskih zahteva naroda. U takvoj situaciji rukovodstvo Komunističke partije Jugoslavije bilo je utoliko više upućeno na to da izgradi *takvu političku platformu koja će biti najbliža dugoročnim demokratskim, socijalnim i drugim interesima narodnih masa i koja će joj omogućiti da u datom trenutku okupi najšire mase naroda* u narodnooslobodilačkom pokretu. Ali, Partija je istovremeno vodila i takvu praktičnu politiku koja je u tom pokretu *stalno jačala njegovo avangardno i progresivno jezgro*, pošto je jedino ono moglo da obezbedi kako kontinuitet narodnooslobodilačkog rata tako i konačnu pobedu demokratskih i socijalno-progresivnih društvenih snaga, to jest takvu pobedu kojom će narodne mase koje su nosile narodnooslobodilački ustanak obezbediti sebi slobodu u demokratskom odlučivanju o konačnom društvenom i političkom karakteru nove Jugoslavije.

Mi komunisti bili smo duboko ubeđeni da će zbog svega toga rezultat pobedonosnog narodnooslobodilačkog ustanka biti socijalistička revolucija. Doduše, mi taj cilj nismo isticali kao neposredni cilj samog narodnooslobodilačkog ustanka. Ali, očekivali smo i borili smo se za to da narodnooslobodilački ustanak stvori revolucionarne i demokratske uslove u kojima će revolucionarne narodne mase moći da se odluče za takav istorijski korak. Međutim, iako socijalistička revolucija nije bila naš neposredni cilj u samom narodnooslobodilačkom ustanku, mi smo bili svesni da izvesni njeni revolucionarno-demokratski i socijalni vidovi postaju uslov jačanja ustanka i da tu revoluciju uslovljava, priprema i podstiče ceo niz faktora u samom narodnooslobodilačkom ratu. Među tim faktorima posebno su se isticali: nacionalno izdajstvo vrhova stare Jugoslavije; socijalna i politička struktura narodnooslobodilačkog pokreta koja je nastala, između ostalog, i kao rezultat nespremnosti vodećih političkih snaga stare Jugoslavije da se bore protiv okupatora; revolucionarni otpor narodâ i narodnosti Jugoslavije protiv svake pomisli na obnavljanje starog sistema hegemonije i nacionalnog ugnjetavanja; vodeća politička i organizatorska uloga Komunističke partije Jugoslavije u narodnooslobodilačkom ustanku, koja nije bila spremna da kapitulira pred izdajničkim vrhovima i eksponentima snaga jugoslovenske izbegličke vlade u Londonu. I tako se u narodnooslobodilačkom ustanku istovremeno odvijao i sa tim ustankom ispreplitao i revolucionarni proces dubokih društvenih prestrojavanja koja su, u krajnjem rezultatu, socijalističku revoluciju činila neminovnom i pobedonosnom.

Stvaralačka uloga Tita u narodnooslobodilačkom ratu je, između ostalog, i u tome što je znao da otkriva oba ta elementa u zbivanjima u našoj stvarnosti i što je na takvim saznanjima pokretao inicijativu za akciju koja je odgovarala uslovima u kojima smo se mi, jugoslovenski komunisti i radnička klasa, u datom trenutku morali boriti.

Dakako, u svemu tome ni Tito ni rukovodstvo naše Partije nisu bili nepogrešivi. U toj politici bilo je i grešaka i promašaja. No, bitno je da ti promašaji nikad nisu bili tako veliki i sudbonosni da bi ugrozili pobjedu narodnooslobodilačkog pokreta i socijalističke revolucije. A, osim toga, te promašaje smo na temelju stečenog iskustva brzo ispravljali.

2. Narodnooslobodilački front i uloga Komunističke partije Jugoslavije u narodnooslobodilačkom ratu

Iako je sastavni deo naše političke i vojne strategije u narodnooslobodilačkom ustanku i tokom celog narodnooslobodilačkog rata i revolucije bilo obezbeđivanje i ostvarivanje vodeće uloge Komunističke partije Jugoslavije, ona tu svoju ulogu nikad nije isticala kao nekakvo pravo na monopol u političkom rukovođenju narodnooslobodilačkim pokretom. Naprotiv, borili smo se za širok i dobro organizovan narodnooslobodilački front, odnosno pokret sposoban da bude vrhovni odlučujući organ narodnooslobodilačke borbe. Međutim, u situaciji kakva je nastala nacionalnim izdajstvom vrhova stare Jugoslavije vodeća uloga Partije u tom pokretu bila je objektivni uslov njegovog jedinstva i akcione sposobnosti. Jer potpuno je jasno da narodnooslobodilački pokret nije mogao nastati, boriti se i razvijati se samo stihijski. Razume se, bilo je i elemenata stihije u narodnooslobodilačkom ustanku, što je samo znak njegovog istinski narodnog karaktera. Ali, takav stihijski pokret bi se pod udarcima okupatora brzo osuo da nije bilo pokretačke, organizatorske i vodeće snage koja je strateški i taktički usmeravala akciju pokreta kao celine. Stoga su njegov razvoj i njegova borbena sposobnost zavisili od karaktera idejnih, socijalnih i političkih snaga koje će mu davati odlučujući pečat.

Ističući svoju vodeću ulogu, Komunistička partija Jugoslavije se, u stvari, borila za to da narodnooslobodilački pokret bude organizovana i jedinstvena akciona snaga, a istovremeno i za to da, s obzirom na nacionalno izdajstvo vrhova stare Jugoslavije, odlučujući pečat tom pokretu daje revolucionarno-demokratski organizovan

sam narod, odnosno pre svega čvrst savez radnika, seljaka i demokratske inteligencije. Jer u političkim i vojnim vrhovima stare Jugoslavije strah od masa i njihovog oružanog narodnooslobodilačkog ustanka, to jest strah da oružani pokret masa može sutra ugroziti njihove klasne, hegemonističke i druge reakcionarne interese, bio je toliko jak da je potisnuo svaki osećaj patriotske odgovornosti za sudbinu naroda i za budućnost zemlje. U takvoj situaciji *samo nove socijalne i političke snage su mogle stupiti na čelo narodnooslobodilačkog fronta*. A to su bile: radnička klasa, seljaštvo i demokratska inteligencija. Doduše, i u takvoj strukturi pokreta postojale su ideološke razlike, ali one nisu bile takve da bi nadjačale osećaj osnovnog zajedništva u borbi za slobodu i društveni progres svog naroda — kako u samom narodnooslobodilačkom ustanku i njegovom revolucionarnom razvitku tako i u pogledu osnovne orijentacije na neophodnost bitnih promena u socijalnoj, nacionalnoj i političkoj strukturi buduće Jugoslavije. Narodnooslobodilački front je uz vodeću ulogu Komunističke partije Jugoslavije bio pravi politički i organizacioni izraz takve — i po socijalnoj strukturi i po političkoj orijentaciji — nove socijalne i političke snage narodnooslobodilačkog ustanka koja se morala odraziti i na karakter buduće Jugoslavije.

Boreći se za takvu strukturu narodnooslobodilačkog pokreta, odnosno narodnooslobodilačkog fronta, Komunistička partija Jugoslavije je istovremeno formulisala takvu njegovu političku platformu kojoj je mogao da pristupi svaki istinski patriota i demokrata, to jest svako kome neki posebni ideološki, klasni i politički interesi nisu nadvladali osećaj odgovornosti za sudbinu slobode i nezavisnosti naroda Jugoslavije i koji se stoga nije bojao oslobodilačkog ustanka naoružanog naroda. Na takvoj platformi Komunistička partija Jugoslavije bila je spremna ravnopravno da deli i delila je odgovornost za odlučivanje sa svim političkim snagama udruženim u narodnooslobodilačkom frontu. *Vodeća uloga Komunističke partije Jugoslavije, dakle, nije bila nikakav nametnuti status, nego izraz njene sposobnosti da svojim idejnim i političkim uticajem i svojom akcijom organizuje široke mase naroda i pokreće ih na narodnooslobodilački ustanak*. Upravo u takvoj istorijskoj ulozi Komunističke partije Jugoslavije i jeste pravi smisao i sadržina pojma njene vodeće uloge. Tu ulogu Partiji niko nije doneo na zlatnom tanjiru niti ju je ona nametnula nekim svojim ideološkim stavom, nego ju je stekla svojom sposobnošću da postane uspešan i priznat vođa i snaga naroda u jednoj teškoj istorijskoj borbi za njegov opstanak i slobodu u kojoj su ga njegovi jučerašnji vlastodršci izdali.

Komunistička partija Jugoslavije je morala da vodi računa o tome da jedina snaga koja može dosledno da vodi rat i da pobedi u njemu jeste upravo savez radnika, seljaka i demokratske inteligencije povezane sa osnovnim slojevima naroda. S druge strane, Partija je morala da zna da borci narodnooslobodilačkog rata sve udarce u leđa i sva izdajstva i kolebanja mogu da očekuju i da ih dožive prvenstveno iz krugova vezanih za opstanak takvog ili sličnog društvenog i političkog sistema kakav je bio sistem stare Jugoslavije. I konačno, Partija je morala biti svesna da se ni radnici, ni seljaci ni demokratska inteligencija neće boriti u narodnooslobodilačkom ratu niti će podnositi žrtve ako bi obnavljanje starog sistema bilo njihova perspektiva. Upravo na temelju takvih saznanja Komunistička partija Jugoslavije je morala u određenim periodima narodnooslobodilačkog rata da izvodi odgovarajuće zaključke za svoju političku strategiju i taktiku.

U toku narodnooslobodilačke borbe morali smo uvek da ocenjujemo šta je glavno, a šta sporedno. Pre svega morali smo se boriti za to da radnička klasa i široki slojevi naroda sa Komunističkom partijom Jugoslavije na čelu stvarno drže u svojim rukama ključne pozicije narodnooslobodilačkog rata. Na kraju krajeva, mi nismo bili naivni oportunisti koji su se latili oružja i pozvali radničku klasu i ceo narod na krvavi rat, rat sa strahovitim žrtvama, zato da bismo na kraju rata zemlju predali starim jugoslovenskim generalima koji su kapitulirali i reakcionarnoj buržoaziji. I ne samo da mi komunisti nismo bili spremni to da učinimo, nego to nije hteo da učini pre svega narod koji se borio. Zato smo svesno, i to od prvog dana, išli na to da se narodnooslobodilačkom borbom ujedno stvore takvi demokratski i politički uslovi i uspostavi takav odnos moći društvenih i političkih snaga koji će radnim masama omogućiti da na kraju rata ostvare i svoje socijalne, klasne i demokratske interese, to jest da se slobodno odluče i za put socijalističke revolucije na način koji odgovara uslovima i shvatanjima narodâ i narodnosti Jugoslavije.

Razume se, Komunistička partija Jugoslavije nije nikome ko je sa njom sarađivao u narodnooslobodilačkom frontu postavljala uslov da socijalizam mora biti cilj narodnooslobodilačkog ustanka. Ali, Partija je postavljala zahtev da narod koji se bori mora posle rata biti u mogućnosti da slobodno odluči o karakteru budućeg jugoslovenskog društva, a u određenoj meri o tome da odlučuje još u toku narodnooslobodilačkog rata, i to preko demokratske i progresivne socijalne strukture narodne vlasti na oslobođenoj teritoriji. Bili smo duboko ubeđeni da sama socijalna i politička struktura narodnooslobodilačkog

fronta obezbeđuje progresivna istorijska rešenja. Zato mi nikad nismo pristajali na to da narodnooslobodilački front bude samo nekakva koalicija političkih partija ili grupa, a pogotovo ne neki bezuslovni savez sa vodećom strukturom stare Jugoslavije. Jer bili smo svesni da je to nerealno i da u takvom slučaju ne bi bilo narodnooslobodilačkog ustanka. Zato je naša osnovna strateška postavka i bila da je narodnooslobodilački rat u konkretnim uslovima Jugoslavije, u stvari, rat kome na čelu stoji radnička klasa, jer je samo ona u savezu sa drugim radnim masama i bila sposobna da ga zaista dobije.

Dakako, u oblicima praktičnog ostvarivanja takve politike i organizacije narodnooslobodilačkog fronta postojale su određene razlike koje su bile izraz pre svega razlika u objektivnom položaju pojedinih naroda Jugoslavije. Što se tiče političke strukture rukovodećih organa narodnooslobodilačkog fronta, najveću širinu je dobio narodnooslobodilački front u Sloveniji, to jest Osvobodilna fronta. U Osvobodilnoj fronti Komunističkoj partiji Slovenije su se pridružile u svojoj većini i takve političke grupe kao što su bili hrišćanski socijalisti, sokoli i drugi. Mislim da je takva širina narodnooslobodilačkog fronta u Sloveniji bila posledica pre svega specifičnog položaja slovenačkog naroda pod okupacijom. Slovenija, u stvari, nije bila samo okupirana, nego raskomadana, anektirana i sistematski raseljavana. Svi narodi Jugoslavije bili su osuđeni da robuju fašističkim imperijalistima, ali slovenačkom narodu okupator je predvideo najtežu sudbinu, to jest osudio ga je na fizičko istrebljenje, na to da prestane da postoji kao istorijski nacionalni subjekt. Ta činjenica je u Sloveniji političku i vojnu moć domaćih saradnika okupatora svela na minimum, a ni politika jugoslovenske izbegličke vlade — zbog njenog nacionalno-ugnjetačkog karaktera — nije mogla dobiti širu podršku u slovenačkom narodu. U tome su razlozi određene specifičnosti Osvobodilne fronte u Sloveniji. Ali, i u drugim delovima Jugoslavije — negde sa više, a negde sa manje učešća predstavnika samostalnih političkih grupa — narodnooslobodilački front je nastajao i razvijao se na sličan način. I najzad, u nekim delovima Jugoslavije narodnooslobodilački front je nastajao više kao oblik direktnog povezivanja masa, odnosno narodnooslobodilačkih boraca sa Komunističkom partijom Jugoslavije i partizanskom vojskom. Ali, i pored tih razlika, tu je reč o jednom jedinstvenom istorijskom fenomenu, to jest o jednom jedinstvenom narodnooslobodilačkom pokretu i ustanku kome na čelu više nisu stajale građanske snage, nego radnička klasa u specifičnoj povezanosti sa seljaštvom i demokratskom inteligencijom.

3. Društveno-istorijski izvori unutrašnjih otpora narodnooslobodilačkom ustanku

Narodnooslobodilački otpor okupatoru uspostavio je visok stepen jedinstva naroda bez obzira na određene ideološke i političke razlike. Ali, objektivna dijalektika klasnih suprotnosti i suprotnosti koje je stvarao stari sistem ugnjetavanja narodâ i narodnosti time nije prestala da deluje. Praksa je veoma brzo pokazala da ni u ratu nema »klasnog mira«. Već sam rekao da su vojsku narodnooslobodilačkog ustanka činili prvenstveno radnici, seljaci i demokratska inteligencija. Oni su u narodnooslobodilački pokret unosili svoje klasne, socijalne i demokratske težnje, interese i ciljeve. Pri tome narodi Jugoslavije nisu bili spremni da se bore za obnavljanje stare Jugoslavije, nego za svoje sopstveno oslobođenje, i to kako od okupatora tako i od hegemonističkih vlastodržaca stare Jugoslavije koji su od nje napravili »tamnicu naroda«.

Prema tome, narodi Jugoslavije su se borili za svoje sopstveno oslobođenje, a time i za takvu novu Jugoslaviju u kojoj će narodi i narodnosti biti slobodni i ravnopravni. Na taj način nacionalnooslobodilački ustanak protiv okupatora *objektivno* se ispreplitao i nužno se morao ispreplitati sa demokratskom, narodnooslobodilačkom i socijalističkom revolucijom. To nije bila nekakva subjektivistička politička konstrukcija Komunističke partije Jugoslavije. Tu uzajamnu povezanost nametnuo je sam život. Osnovni slojevi naroda — radnici, seljaci i demokratska inteligencija — nisu bili spremni da idu niti bi išli u tolikom broju u narodnooslobodilački ustanak da je perspektiva tog ustanka bila obnavljanje stare Jugoslavije. Narodnooslobodilački ustanak, odnosno politika njegovih vodećih snaga, a pre svega Komunističke partije Jugoslavije, morali su stoga da otvore drukčiju perspektivu, perspektivu oslobođenja svih naroda i narodnosti Jugoslavije od svih oblika hegemonije i nacionalnog ugnjetavanja, a istovremeno i perspektivu takve demokratske vlasti naroda koja će izražavati njegove demokratske, klasne i socijalne interese. Oba ta aspekta politike Komunističke partije Jugoslavije i narodnooslobodilačkog fronta došla su do izražaja još u toku rata u obliku rastućeg sistema narodne vlasti na oslobođenoj teritoriji.

Takvim težnjama naroda suprotstavljale su se društvene snage koje su imale drukčije klasne, socijalne i političke interese i ciljeve. To je bila vladajuća klasna i politička struktura stare Jugoslavije. Ali, logikom politike spasavanja svoje klasne i hegemonističke vlasti od naoružanog naroda koji je tražio promene, ta politička struktura

stare Jugoslavije veoma brzo je došla u fazu otvorene saradnje sa okupatorom. Jugoslovenska izbeglička vlada i drugi politički i vojni eksponenti tih snaga su u početku, kad im je to sa naše strane bilo ponuđeno, formalno izražavali spremnost za saradnju sa narodno-oslobodilačkim pokretom i partizanima, ali pod dva glavna uslova. Prvi uslov je bio da Tito i narodnooslobodilačka vojska priznaju vrhovnu komandu Draže Mihailovića, odnosno četnički vrhovni štab kao svoju vrhovnu komandu, to jest da se upravljaju prema odlukama te četničke vrhovne komande. A drugi uslov je bio da se na oslobođenoj teritoriji likvidira vlast narodnooslobodilačkih odbora i uspostavi stari sistem upravne vlasti, odnosno vojna vlast koja bi, u stvari, bila u rukama četnika.

Kad je Tito, 1941. godine, pregovarao sa Dražom Mihailovićem o zajedničkoj borbi protiv Nemaca, Draža Mihailović je u centar svih svojih zahteva postavio upravo te uslove. Za narodnooslobodilački pokret i partizansku vojsku prihvatanje tih uslova značilo bi pomiriti se upravo sa politikom takozvanog »čekanja«, sa svim njenim konsekvencama. Drugim rečima, to bi značilo odreći se kako narodno-oslobodilačkog ustanka tako i interesâ i ciljeva naroda koji se latio oružja.

Tito i Komunistička partija Jugoslavije su, prema tome, tada stajali pred alternativom: ili ići u pakt sa političkim snagama stare Jugoslavije i time se odreći borbe protiv okupatora, kao i svake revolucionarne perspektive koju su osnovne narodne mase ulazeći u narodnooslobodilački ustanak nametnule; ili osloniti se upravo na te osnovne narodne mase i voditi politiku koja njima odgovara i na taj način od njih stvoriti oružanu armiju narodnooslobodilačkog ustanka. Razume se, Tito i Komunistička partija Jugoslavije odlučili su se za ovu drugu alternativu. Treće nije ni bilo. Mi smo bili svesni da time jugoslovenska izbeglička vlada preko četničke vrhovne komande nameće zemlji još jedan oblik građanskog rata, pored onoga koji su nametnuli ustaše i drugi jugoslovenski kvislinzi. Međutim, drugog izlaza nije bilo nego odgovoriti na taj politički i vojni ultimatum odgovarajućim političkim i vojnim sredstvima.

Takav odnos političkih snaga nužno je nametnuo potrebu da se narodnooslobodilački pokret veoma jasno opredeli prema izdajničkoj politici jugoslovenske izbegličke vlade. Pri tome smo nastojali da ne vodimo, bar ne u početku, frontalnu borbu sa samom jugoslovenskom izbegličkom vladom, nego sa raznim aspektima njene politike. I to ne zato što se rukovodstvo narodnooslobodilačkog pokreta zanosilo nekakvim sektaško-klasnim ideološkim konceptom, kao što

nam danas ponekad prebacuju neki istoričari, nego zato što bi svaka druga politika značila odricanje od ustanka.

Sledeća karakteristika takve strategije Tita i rukovodstva Komunističke partije Jugoslavije bila je u tome što su komunisti odmah predlagali svim patriotskim političkim snagama, a pogotovo onim snagama koje su već bile udružene u narodnooslobodilačkom frontu Jugoslavije, zajedničku oružanu akciju u narodnooslobodilačkom ustanku.

Ne čekajući na stvaranje nekakvih koalicija, Komunistička partija Jugoslavije je odmah ušla u oružani ustanak i svojom politikom pokrenula široke narodne mase u tom pravcu. A njoj su se istovremeno pridružile i snage koje su već bile udružene u narodnooslobodilačkom frontu. Mi nismo bili spremni da čekamo na odluke političkih faktora iz redova snaga jugoslovenske izbegličke vlade i kolebljive građanske sredine. Bili smo uvereni da bi svako čekanje na odluku nekih drugih političkih faktora dovelo samo do kolebanja, odugovlačenja i do toga da propustimo pravi trenutak za početak oružanih akcija. Istina, i tada je bilo pojedinaca, kako u narodnooslobodilačkom pokretu tako i u Partiji, koji su smatrali da je takva odluka Partije avanturizam i da vodi uništenju ne samo žive snage Komunističke patrije i narodnooslobodilačkog pokreta, nego i naroda. Dobro se sećam poruka koje su tada pojedini članovi rukovodstva Komunističke partije Jugoslavije dobijali, a u kojima su nam neki ljudi — inače dobronamerni i čestiti, ali nesposobni da realno sagledaju situaciju — prebacivali da je to avantura i da mi komunisti tme preuzimamo istorijsku odgovornost za uništenje svog naroda. Po njihovom mišljenju, jedino bi to mogao da bude rezultat takvog ustanka u koji smo krenuli.

Osim toga, bilo je i u Partiji i u narodnooslobodilačkom pokretu ljudi koji su, doduše, prihvatili određene oblike oružanog otpora kao što su sabotaže, diverzije i slično, ali ne i opštenarodni oslobodilački ustanak. Da smo pošli tim putem, Partija bi ostala izolovana u narodnooslobodilačkom ratu, a njeni kadrovi fizički istrebljeni. Zato je Tito bio u pravu kada je isticao da komunisti ne mogu da se bore sami, nego jedino zajedno sa narodom i na čelu naroda, a da oblik te borbe može da bude samo narodnooslobodilački ustanak.

Razume se, danas je više nego jasno da komunisti tada nisu mogli prihvatiti ni jedno od tih shvatanja, jer, da su prihvatili bilo koje, narodnooslobodilačkog pokreta ne bi ni bilo. A tadašnja praksa je ubrzo pokazala da je upravo takva energična i samostalna odluka Komunističke partije Jugoslavije bila presudan podsticaj za jačanje

i proširivanje narodnooslobodilačkog fronta, koji je postao nepresušni izvor oružane snage narodnooslobodilačkog ustanka u Jugoslaviji.

Neki zapadni istoričari i danas ponavljaju Čerčilovu tezu, iznetu odmah posle rata, da se, navodno, Draža Mihailović borio protiv Nemaca od aprila 1941. godine, a mi tek od jula te godine i da su četnici zbog sukoba sa partizanima počeli da sarađuju sa Nemcima. A, u stvari, CK KPJ je na sednici od 10. aprila 1941. godine u Zagrebu zaključio da se nastavi borba protiv agresora, odnosno okupatora, bez obzira na sudbinu Kraljevine Jugoslavije i njene vojske. Na toj sednici Tito je određen za rukovodioca Vojnog komiteta. Prema tome, Komunistička partija Jugoslavije se opredelila za borbu protiv agresora, odnosno okupatora još u toku aprilskog rata. I upravo u logičkom produžetku tog stava Komunistička partija Jugoslavije se orijentisala na oružani ustanak odmah posle aprilskog sloma stare jugoslovenske vojske, o čemu svedoče dokumenti, odnosno odluke Komunističke partije Jugoslavije iz tog vremena. Međutim, Partija nije avanturistički uletela u ustanak, nego ga je politički i organizaciono pripremala, s tim da oružane akcije većeg obima otpočnu kada budu sazreli uslovi, to jest kada šire narodne mase budu spremne da se late oružja. A četnici — osim nekih spontanih akcija nekih njihovih mesnih seljačkih odreda u 1941. godini — nikada nisu vodili oružanu borbu protiv okupatora. Štaviše, Draža Mihailović ne samo što nije vodio oružanu borbu protiv okupatora, nego je u leto 1941. godine stupio u kontakt s Nemcima i Nedićem, a u oktobru iste godine sa njima je imao sastanak u Divcima i ponudio im saradnju.

Sastavni deo takve politike Komunističke partije Jugoslavije bilo je i stvaranje nove, narodne vlasti na oslobođenoj teritoriji. Ta vlast nije imala samo da rešava zadatke tekuće situacije, nego i da bude — koliko je to u teškim uslovima rata bilo moguće — i primer za budućnost. Štaviše, trebalo je da borci u toj vlasti vide jednu od garantija svoje budućnosti. Zato su još od Užičke republike Komunistička partija Jugoslavije i narodnooslobodilački front punu pažnju posvećivali sistematskoj izgradnji narodne vlasti i političkoj platformi na kojoj je ona stvarana. U stvari, ta vlast je rasla direktno iz narodnooslobodilačkog fronta kao revolucionarnog demokratskog pokreta naroda. Zato nije čudno što je Draža Mihailović kao uslov saradnje sa narodnooslobodilačkim pokretom postavio raspuštanje organa nove, narodne vlasti i priznavanje starog sistema.

Mi smo na temelju analize stanja na terenu i naše političke strategije stvarali narodnooslobodilačke odbore, i to putem jednog delegatskog mehanizma koji je omogućavao da se sam narod uključi

u organe vlasti. Pri tome smo smatrali da osnovna snaga tih organa vlasti treba da budu ljudi koji aktivno učestvuju u narodnooslobodilačkom ustanku. To ne znači da smo bili, kao što sada neki istoričari hoće da nam pripišu, za konfrontaciju siromašnih i bogatih ili na selu za borbu protiv »kulaka«. U narodnooslobodilačkom pokretu kao borci učestvovali su mnogi iz građanske sredine, odnosno imućnih slojeva, pa i iz redova imućnih seljaka. I obrnuto, na strani saradnika okupatora učestvovali su i siromašni seljaci i radnici. Mi borce narodnooslobodilačkog pokreta nikad nismo delili po tome iz koje su klase ili društvenog sloja, nego smo ljude ocenjivali po tome da li su spremni da se bore protiv okupatora ili ne. Istina, bilo je i pojava uskih sektaških pristupa na osnovu staljinističkog »istraživanja« socijalnog porekla, ali Tito i rukovodstvo Komunističke partije Jugoslavije stalno su se borili protiv takvih pojava. U stvari, naša osnovna orijentacija u tom pogledu bila je: boriti se za svakog čoveka ma iz koje sredine došao ako je spreman da se tuče sa neprijateljem. Upravo zato mi smo se zalagali za demokratsku vlast naroda i kao takvu smo je izgrađivali. Delegati su tako birani da u toj vlasti obezbedimo u najvećoj mogućoj meri prisustvo interesâ osnovnih slojeva naroda koji su bili glavna snaga narodnooslobodilačkog pokreta i naše narodnooslobodilačke vojske. Takva nova, narodna vlast bila je za radne ljude garancija lepše budućnosti, a samim tim postajala je i mobilizatorska snaga narodnooslobodilačkog ustanka.

Ali, kao odgovorno rukovodstvo jednog ustaničkog pokreta i kao marksisti morali smo analizirati i realistički ocenjivati situaciju u svakoj pojedinoj fazi naše borbe. A situacija je bila takva da su snage neprijatelja imale svoj oslonac prvenstveno u buržoaskim slojevima u gradovima, u ne malom delu crkvenog klera, među »uglednim« imućnim seoskim gazdama i slično. Zato je bilo prirodno i neophodno da upozoravamo komuniste i borce narodnooslobodilačkog rata na budućnost prema političkom delovanju iz tih krugova, pa i na infiltraciju ljudi iz tih sredina u organe narodne vlasti. Uostalom, krajem 1941. i početkom 1942. godine upravo takvi ljudi su bili među glavnim pokretačima i sprovodiocima izdajstva i čak pokolja političkih komesara i komunista u nekim seljačkim jedinicama koje su — uglavnom pod uticajem pada Užičke republike — prešle na stranu četnika. Upozoravanje na budnost je, dakle, i te kako bilo potrebno. U praksi je, doduše, ta budnost poprimila ponekad i nakaradne oblike, ali to ne znači da ona nije bila potrebna. Protiv takvih izopačavanja Tito i rukovodstvo Komunističke partije Jugoslavije uvek su se borili, nastojeći da budnost nikad ne naruši osnovni kurs politike narodnooslobodilačkog fronta.

Mi smo od samog početka rata pa sve do njegovog kraja, pa i u početku obnove Jugoslavije, uporno predlagali svima, bez obzira na ideološko i političko opredeljenje, saradnju i jedinstveni front u borbi protiv okupatora i za oslobođenje narodâ Jugoslavije, kao i za stvaranje nezavisne, nove Jugoslavije. Ali, istovremeno smo insistirali na tome da sam narod, a ne politička struktura stare Jugoslavije, treba da odluči kakva će biti nova Jugoslavija. U isto vreme uporno smo se borili za jedinstvo radnika, seljaka i demokratske inteligencije kao nosilaca i motorne snage narodnooslobodilačkog pokreta i Narodnooslobodilačke vojske. Na taj način svi naši borci koji su se s puškom u ruci borili i svi oni koji su ih podržavali u toj borbi znali su da će o budućnosti Jugoslavije odlučivati upravo oni, a ne oni koji su ih u staroj Jugoslaviji ugnjetavali. U tome je i bila snaga našeg narodnooslobodilačkog pokreta.

Ako se sve to ima u vidu, onda je jasno zašto je Komunistička partija Jugoslavije neprekidno upozoravala komuniste, radnike i sve borce narodnooslobodilačkog pokreta da budu svesni da pre svega od njih zavisi pobjeda narodnooslobodilačkog pokreta. Isto tako, sasvim je jasno zašto smo isticali nužnost oslanjanja narodnooslobodilačkog pokreta prvenstveno na osnovne slojeve naroda. No, to ne znači da smo vodili neku usku klasnu politiku protiv buržoazije, kulaka, starih političara itd. Naprotiv, bili smo spremni da pružimo ruku svima onima koji su želeli da se bore zajedno s nama ili da bar na neki način pomažu narodnooslobodilački pokret. Stoga je Komunistička partija Jugoslavije neprekidno i uporno isticala neophodnost što veće širine u stvaranju narodnooslobodilačkog fronta. Ali, polazeći od strukture klasnih, socijalnih, političkih i drugih interesa, objektivno, morali smo komuniste i druge svesne borce narodnooslobodilačkog pokreta da upozoravamo u kojim društvenim strukturama treba da traže glavni oslonac, a iz kojih struktura da očekuju izdajstvo i udarac u leđa. S druge strane, morali smo voditi računa o tome da našu politiku tako formulišemo i postavimo da ona dobije što širu masovnu bazu. Nastojali smo da i određene slojeve patriotski nastrojene buržoazije, kolebljive delove inteligencije pridobijemo za narodnooslobodilački pokret, a ukoliko ih nismo mogli pridobiti, nastojali smo da ih bar neutrališemo. Ukratko, naš cilj je bio da sukob svedemo stvarno na sukob sa pravim neprijateljem — sa okupatorom i onima koji su najneposrednije bili vezani za okupatora. To smo manifestovali i prema jugoslovenskoj izbegličkoj vladi u Londonu.

4. *O učešću i ulozi seljaka i demokratske inteligencije u narodnooslobodilačkom ustanku*

Veoma značajnu ulogu u našem narodnooslobodilačkom ratu odigrali su seljaci. U ocenjivanju te uloge u nas su postojala i, verovatno, još postoje veoma divergentna mišljenja: od gledišta da je naš narodnooslobodilački rat bio pre svega ustanak seljaka pa do potpunog potcenjivanja njihove uloge u tom ratu. Međutim, ni jedna ni druga ocena ne odgovara istorijskoj istini.

Seljak uopšte je po svom društvenom i kulturnom biću »konzervator« nacionalne svesti. On ne podnosi tuđu vlast i teško ga je denacionalizovati, iako se njegov otpor ne ispoljava uvek u revolucionarnom obliku. Ali, seljak, po pravilu, čini vojsku ili je oslonac vojsci narodnooslobodilačkih pokreta. Takav je i naš seljak i tako se on i ponašao u toku drugog svetskog rata.

Seljaci su u velikom broju učestvovali u našem narodnooslobodilačkom ustanku — ili kao borci ili kao aktivni oslonac ustanka. U nekim delovima Jugoslavije i u određenim periodima oni su činili većinu boraca partizanskih odreda, odnosno jedinica Narodnooslobodilačke vojske. Iz njihovih redova izrastao je veliki broj proslavljenih partizanskih komandanata i narodnih heroja. A i kad nisu bili aktivni učesnici ustanka, seljaci su ga velikom većinom ili aktivno podržavali ili svojim pasivnim otporom okupatoru znatno doprinosili slabljenju njegove vojne i političke pozicije u okupiranoj Jugoslaviji. Ovde podsećam samo na masovne predaje i na prelazak hrvatskih domobrana — mahom seljaka — partizanskim jedinicama, ili na pasivni otpor srpskih seljaka okupatoru i četnicima posle nemačke okupacije užičke i drugih slobodnih teritorija u Srbiji ili na pasivni otpor onog dela muslimanskog življa u Bosni i Hercegovini koji nije aktivno učestvovao u narodnooslobodilačkom ratu ali nije podržavao ni okupatora, i slično.

Dakako, okupator, odnosno domaći neprijatelji narodnooslobodilačkog pokreta takođe su imali svoje pozicije u seljačkim slojevima. U stvari, vojsku kvislinga sačinjavali su mahom seljaci. Ali, to je bio, ipak, samo jedan relativno veoma mali procenat u odnosu na većinu seljaka koji su ili aktivno učestvovali u ustanku ili su ga svojim pasivnim otporom u većoj ili manjoj meri pomagali. A sve to bilo je manifestacija ne samo seljačkog otpora okupatoru, nego i činjenice da je seljak u većini počeo da okreće leđa svojim dojučerašnjim građanskim vođama u koje je izgubio svako poverenje.

U tom pogledu naročito je karakteristično držanje seljaka u Sloveniji. Ne samo stari reakcionarni politički vrhovi, nego i većina

vodećeg katoličkog klera bili su u direktnoj političkoj i vojnoj saradnji sa okupatorom ili su se tolerantno odnosili prema takvoj saradnji. Pa ipak, velika većina slovenačkih seljaka, koji su većinom religiozni, aktivno je učestvovala u ustanku ili ga je podržavala ili je svojim pasivnim otporom pritisku okupatora i kvislinga doprinosila jačanju narodnooslobodilačkog ustanka. Pokazalo se da ni pretnja »paklom« nije mogla u slovenačkom seljaku uništiti njegovu spremnost da se bori za svoju nacionalnu slobodu niti njegovo poverenje u Komunističku partiju Jugoslavije i Osvobodilnu frontu koje su vodile tu borbu.

Doduše, aktivno učešće seljaka u ustanku u svim delovima Jugoslavije odvijalo se uz određena veća ili manja kolebanja — uglavnom u zavisnosti od situacije na frontovima narodnooslobodilačkog ustanka. Ali, svoju osnovnu reakciju — otpor okupatoru i njegovim saradnicima — seljak u većini nije promenio.

Slično bi se moglo govoriti i o ulozi demokratske inteligencije u narodnooslobodilačkom ratu. Tu ne mislim samo na takozvanu levu inteligenciju, nego na mnogo šire njene krugove sa manjim ili većim razlikama u ideološkim i političkim shvatanjima. U velikom broju u partizanskim jedinicama ili u sistemu narodne vlasti na oslobođenoj teritoriji učestvovali su studenti, kulturni radnici, lekari, učitelji, oficiri stare jugoslovenske vojske, sveštenici i uopšte intelektualci najrazličitijih profesija. Njihov doprinos uspehu narodnooslobodilačkog ustanka je veliki, jer oni su u ustanak unosili znanje, stručnu i organizatorsku sposobnost, što je sve doprinosilo da Narodnooslobodilačka vojska, pa i sistem narodne vlasti na oslobođenoj teritoriji postanu dobro organizovana i stručno sposobna snaga. A sve to je u šire mase boraca unosilo poverenje u sposobnost narodnooslobodilačkog pokreta i njegove vojske da izvojuju pobedu. Intelektualci su zajedno sa radnicima učestvovali i u ilegalnoj borbi na okupiranoj teritoriji i u raznim oblicima podrške narodnooslobodilačkom pokretu. Može se, dakle, reći da je većina inteligencije aktivno ili svojim pasivnim otporom okupatoru bila na strani narodnooslobodilačkog ustanka.

Iz svega toga su neki zaključili da je naš narodnooslobodilački rat bio uglavnom seljački rat uz učešće intelektualaca, odnosno da su seljaci bili glavna pokretačka snaga u tom ratu, s tim što su ih — više ili manje spontano — organizovali intelektualci i »ugledne« seoske gazde. Neprijatelji socijalizma su čak tvrdili da je narodnooslobodilački ustanak bio spontana akcija seljaka i patriotske inteligencije koju su komunisti iskoristili »za svoje ciljeve« pošto su bili bolje organizovani. Međutim, ma koliko da je bilo široko i značajno

učešće seljaka u narodnooslobodilačkom ustanku i ratu, ono se ne može ni zamisliti bez odlučujuće uloge radnika koji su se masovno i istrajno angažovali u ustanku ili su ga podržavali, bez širokog učešća demokratske inteligencije koja je u ustanak unosila svoje znanje, bez narodnooslobodilačkog fronta koji je ujedinjavao i usmeravao snage narodnog ustanka, bez Komunističke partije Jugoslavije kao vodeće idejne, političke i organizatorske snage. To se može utvrditi, pored ostalog, i po tome ko su sve bili komandanti i politički komesari partizanskih odreda i jedinica Narodnooslobodilačke vojske. Istina, ustanak je bio izraz *spontane volje narodnih masa*. Bez takve spontane volje ne bi ni bilo ustanka. Ali, ta volja nije bila nesvesna. Ona se oslanjala na saznanje da postoje društvene snage koje su sposobne da vode i organizuju tu spontanu volju u pokret koji će biti sposoban da izvojuje pobedu. A izraz tog saznanja je već sama činjenica da tok ustanka nije bio spontan, nego organizovan i rukovođen jasnom strateškom koncepcijom i odgovarajućom taktičkom primenom te strategije. Doduše, u prvim mesecima okupacije bilo je i spontanih ustaničkih akcija bez jasnog koncepta i odgovarajuće organizacije. Ali, one bi doživele poraz da se nisu uključile u organizovanu akciju vodećih snaga narodnooslobodilačkog pokreta.

No, ono što je bitno za učešće seljaka u ustanku jeste upravo činjenica da su radnička klasa i njena avangarda, Komunistička partija Jugoslavije, uspele da se povežu sa seljakom i da ga angažuju u narodnooslobodilačkom ustanku. Radnička klasa je uticala pre svega svojim sopstvenim masovnim učešćem u ustanku, što je kod seljaka i inteligencije učvrstilo veru u uspeh ustanka. A Komunistička partija Jugoslavije i narodnooslobodilački front su to postigli takvom svojom politikom o kojoj sam ranije govorio, to jest politikom koja je odgovarala i trenutnim i dugoročnim interesima seljaka i demokratske inteligencije. Seljacima kao i inteligenciji ta politika je govorila, prvo, da postoje snage koje su sposobne da vode uspešnu borbu za oslobođenje zemlje i, drugo, da će nova Jugoslavija biti drukčija od stare, to jest da će odgovarati njihovim interesima. Za to su oni videli praktične dokaze još u toku rata, pre svega u narodnom karakteru partizanske vojske i u samoupravnom karakteru organa narodne vlasti.

Sva ta pomeranja seljaka i demokratske inteligencije u smislu okupljanja oko radničkog pokreta i njegove revolucionarne avangarde koja su našla politički izraz u narodnooslobodilačkom frontu, dakle, nisu bila uslovljena samo spremnošću za borbu protiv okupatora, nego i dubljim društveno-istorijskim procesima. U stvari, ra-

dilo se ne samo o narodnooslobodilačkom otporu okupatoru, nego i o potpunom slomu i raspadanju društvene i političke strukture stare Jugoslavije, to jest o početku jednog duboko revolucionarnog preobražaja socijalne i političke strukture celokupnog jugoslovenskog društva i svakog pojedinog nacionalnog društva u okviru Jugoslavije. Najšire narodne mase, poučene iskustvom stare Jugoslavije kao i nacionalnim izdajstvom njenih političkih vrhova u vreme rata, okrenule su leđa političkoj strukturi stare Jugoslavije i tražile su nove vodeće društvene snage koje će biti sposobne ne samo da uspešno vode borbu protiv okupatora, nego i da ostvare njihova očekivanja u pogledu karaktera nove Jugoslavije. Takve snage one su našle u radničkoj klasi, to jest u revolucionarnom radničkom pokretu i njegovoj avangardi — Komunističkoj partiji Jugoslavije. A okupljanje narodnih masa upravo oko te nove vodeće društvene snage našlo je svoj izraz u strukturi narodnooslobodilačkog pokreta, odnosno ustanka. Tu je — pored spremnosti za borbu protiv okupatora — drugi glavni razlog masovnog učešća seljaka i demokratske inteligencije u narodnooslobodilačkom ustanku.

5. *Narodnooslobodilački ustanak i socijalistička revolucija*

Takvom objektivnom istorijskom procesu strukturnih promena u jugoslovenskom društvu, čega je rukovodstvo Komunističke partije Jugoslavije i narodnooslobodilačkog fronta bilo potpuno svesno, morala je odgovarati i njegova praktična politika, odnosno politička i vojna taktika. Ono je moralo kombinovati narodnooslobodilačku političku platformu sa platformom demokratskih, socijalnih težnji narodnih masa, pre svega radničke klase, seljaka i demokratske inteligencije. Rukovodstvo Komunističke partije Jugoslavije moralo je biti spremno da se suoči sa političkim posledicama tog procesa strukturnih promena u jugoslovenskom društvu, odnosno sa objektivno istorijski nametnutim klasnim i političkim suprotnostima koje je taj proces izazivao. Ono je moralo unapred sagledavati koje će društvene snage taj proces angažovati protiv narodnooslobodilačkog pokreta. Pri tome, kao što sam već rekao, pojedini akcenti te njegove politike u svim tim pravcima nisu mogli biti potpuno isti — na primer, u fazama razmaha i ofanzive narodnooslobodilačkog ustanka i u fazama njegovog odstupanja i odbrane. Isto tako, ni intenzitet ni oblici borbe protiv unutrašnjih neposrednih i potencijalnih neprijatelja narodnooslobodilačkog ustanka nisu mogli biti uvek isti. Otuda i izvesne razlike u političkim parolama narodnooslobodilačkog

pokreta i u partijskim uputstvima u određenim momentima i fazama borbe. Prema tome, da bi se razumeo smisao tih razlika, treba shvatiti celinu strateškog koncepta Komunističke partije Jugoslavije i narodnooslobodilačkog fronta, kao i društveno-istorijsku uslovljenost takvog koncepta.

To je bio naš kurs kome je Tito presudno doprinosio svojim razumevanjem uslova borbe i svojom inspiracijom. Kada danas gledam unazad, duboko sam uveren da bez takvog kursa ne bismo mogli ni angažovati narodne mase u narodnooslobodilačkom ratu. Radnici, seljaci i demokratska inteligencija bili su vojnici naše revolucionarne armije. Da nismo vodili takvu politiku koja je odgovarala njihovim težnjama, ne bismo imali tih vojnika. Samo čovek koji nema smisla za istorijsku realnost može danas da tvrdi da bismo sa nekakvom politikanskom taktikom u odnosu na političke vrhove stare Jugoslavije koji nisu hteli ustanak mogli organizovati takav pokret kakav smo organizovali i stvorili takvu vojsku kakvu smo stvorili. A upravo takvo gledište su u vreme rata, a naročito na početku ustanka, branili neki oportunistički nastrojeni ljudi sa levice koji su se bojali ustanka. Isto tako, izgleda da i neki pojedinci među istoričarima i danas misle da smo vodili »usku klasnu« ili ideološki ograničenu politiku zato što nismo hteli da se podredimo politici onih vrhova stare Jugoslavije koji su se prividno ponašali kao neprijatelji okupatora, a, u stvari, suprotstavljali su se oružanoj borbi protiv okupatora jer su nastojali da spreče svako naoružavanje naroda van njihove kontrole, pa zato i svaku oružanu akciju naroda. Mi smo, u stvari, svojom politikom pružali ruku i stvarali uslove za punu saradnju i sa tim krugovima, naravno, ako su hteli da se bore. Najbolji dokaz za to je sporazum Tito — Šubašić. Ali, mi smo znali da oni to neće. Stoga smo se svojom celokupnom politikom okrenuli *pre svega ustaničkim narodnim masama* u narodnooslobodilačkom pokretu. A upravo to bila je suština narodnooslobodilačkog fronta u svim delovima Jugoslavije i vodeće uloge Komunističke partije Jugoslavije.

Ako na sve te procese gledamo kroz prizmu dugoročnog istorijskog kretanja, onda možemo reći da su se socijalistička revolucija i borba za nacionalno oslobođenje u našem narodnooslobodilačkom ratu ispreplitale u specifičnom istorijskom pokretu koji je radničku klasu u punoj meri istakao i potvrdio kao vodeću snagu u borbi za nacionalno oslobođenje naroda Jugoslavije. U stvari, naš narodnooslobodilački pokret bio je prvi pokret u Evropi na čijem čelu nisu stajali buržoazija i građanski slojevi, nego radnička klasa u savezu sa seljacima, demokratskom inteligencijom i drugim patriotskim snagama. Time je naš narodnooslobodilački pokret u praksi odbacio sta-

ljiniističko dogmatsko shvatanje nacionalnog pitanja kao pretežno seljačkog, odnosno buržoasko-demokratskog pitanja. Jer problem nacije, njene slobode i nezavisnosti predstavlja isto toliko interes same radničke klase kao i drugih klasa i slojeva naroda.

Time je naša politička praksa odbacila i tezu koja je duže vremena bila nametana našoj Partiji od strane Kominterne i samog Staljina. Naime, oni su zastupali gledište da će Jugoslavija najpre proći kroz fazu buržoasko-demokratske revolucije koja će istovremeno rešiti i nacionalno pitanje, a tek zatim kroz fazu socijalističke revolucije. Mi smo tu tezu faktički odbacili — iako ne i formalno zbog odnosâ sa Kominternom — još na Petoj zemaljskoj konferenciji Komunističke partije Jugoslavije, održanoj 1940. godine u Zagrebu. Tito je još tada ukazivao na neophodnost da radnička klasa postane vodeća snaga i u borbi za nacionalno oslobođenje narodâ Jugoslavije. Komunistička partija Jugoslavije ukazivala je i na činjenicu da je radnička klasa duboko klasno zainteresovana za slobodu i ravnopravnost narodâ Jugoslavije. Ona je istovremeno ukazivala i na to da je politička nadgradnja i buržoazija pojedinih naroda Jugoslavije zbog svojih klasnih interesa nesposobna da bude bilo kakva pokretačka snaga borbe za slobodu i ravnopravnost narodâ u staroj Jugoslaviji, a da taj zadatak treba da ostvari radnička klasa koja u toj borbi mora da postane vodeća snaga. Drugim rečima, još je Peta zemaljska konferencija Komunističke partije Jugoslavije, u suštini, proklamovala povezanost narodnooslobodilačke borbe sa socijalističkom revolucijom. A upravo na toj pretpostavci mi smo zasnivali našu osnovnu stratešku političku orijentaciju i u vreme narodnooslobodilačkog rata.

II

Ostvarivanje i pobeda političke i vojne strategije Komunističke partije Jugoslavije

Iz takve političke strategije proizlazila je celokupna praktična politika Komunističke partije Jugoslavije, kao i sve njene akcije uoči i u toku rata. Nasuprot toj strategiji u to vreme je bila moguća samo još jedna, to jest pakt sa političkom strukturom stare Jugoslavije. Ali, da smo prihvatili ovu drugu strategiju, narodnooslobodilačkog pokreta ne bi ni bilo. U najboljem slučaju — ako bi ga i bilo — taj pokret bi se sveo na ono što se u Zapadnoj Evropi naziva pokretom otpora. Međutim, naš narodnooslobodilački ustanak je nešto sasvim drugo i više nego što je pokret otpora. Prema tome, oni koji nam

danas prebacuju ili su nam i ranije prebacivali što nismo prihvatili taj drugi strateški pravac zaboravljaju da bi to bio kurs odustajanja od narodnooslobodilačkog ustanka i socijalističke revolucije. Uostalom, pobjeda narodnooslobodilačkog rata i socijalističke revolucije u Jugoslaviji svakako je najbolji dokaz da su osnovne komponente političke strategije kojoj je odlučujući stvaralački doprinos dao Tito bile ispravne.

1. Pokretanje narodnooslobodilačkog ustanka

Sastavni, neodvojiv deo takve političke strategije Komunističke partije Jugoslavije bio je način na koji je pokrenut narodnooslobodilački ustanak. Rukovodstvo Komunističke partije Jugoslavije sa Titom na čelu odmah posle sloma stare Jugoslavije i okupacije zemlje zauzelo je stav i utvrdilo orijentaciju da se organizuje oružani ustanak i pripremalo je Partiju za takav ustanak čim budu za to stvoreni opšti politički uslovi. Centralni komitet Komunističke partije Jugoslavije je odredio Tita za rukovodioca celokupnog sistema vojnih komiteta koji su stvarani kako u partijskoj bazi tako i na svim nivoima partijske organizacije sve do Centralnog komiteta Komunističke partije Jugoslavije. Oni su trebali da postanu ne samo inicijator narodnooslobodilačkog ustanka, nego i neposredni nosilac oružanih akcija u prvoj fazi razvoja ustanka.

U to vreme mnoge komunističke partije su bile zbunjene zbog Staljinovog zaključivanja pakta sa Hitlerom. Zbog toga su neke bitno oslabile, a neke čak napustile borbu protiv fašizma. Mi smo Staljinovo manevrisanje shvatili kao nuždu koju nameću suprotnosti i nerazrišćeni odnosi između zapadnih zemalja i Sovjetskog Saveza. Ali, taj pakt nismo shvatili kao direktivu za rad Komunističke partije Jugoslavije u tom smislu da je fašizam prestao da bude glavna opasnost za narode Jugoslavije. Takav stav smo zauzeli i pre fašističke najeзде na Jugoslaviju. Pre te najeзде naš stav je bio: protiv uvlačenja Jugoslavije u rat, a takva demokratizacija Jugoslavije koja će izraziti volju naroda, čime će se Jugoslavija učvrstiti u otporu protiv fašizma i fašističkog imperijalizma. U vreme aprilskog rata dali smo aktivnu podršku ratnim naporima u odbrani zemlje. A posle sloma jugoslovenske vojske u tom ratu i okupacije zemlje borba protiv okupatora je postala glavni cilj politike rukovodstva Komunističke partije Jugoslavije.

U tom smislu Tito je na Majskom savetovanju Komunističke partije Jugoslavije 1941. godine izložio koncept oslobodilačke borbe

protiv okupatora koja treba da bude stvar najširih narodnih slojeva i svih naroda Jugoslavije, kao i koncept društveno-istorijske sadržine te borbe.

Prema tome, ako je reč o početku organizovanja narodnooslobodilačkog rata i o našoj politici u to vreme, onda to samo po sebi dokazuje da se narodnooslobodilački ustanak nije razvijao spontano niti na osnovi nekakve pragmatističke politike Komunističke partije Jugoslavije. Naprotiv, to govori o tome da su Tito i Komunistička partija Jugoslavije još od početka rata imali veoma jasan koncept kako političke tako i vojne strategije narodnooslobodilačkog ustanka. Mi smo se tokom cele naše narodnooslobodilačke borbe čvrsto držali tog strateškog koncepta.

U toku aprila, maja i juna 1941. godine jugoslovenski komunisti su se ne samo politički, nego i organizaciono i tehnički pripremali da budu avangarda narodnooslobodilačkog ustanka kad narodne mase budu spremne da krenu u ustanak, bez obzira na to kakve će odluke doneti političke snage izvan narodnooslobodilačkog pokreta. Da smo se tada orijentisali na koaliciju sa političkim vrhovima stare Jugoslavije i da smo čekali njihovu saglasnost za ustanak, sigurno je da u tom slučaju ustanka ne bi ni bilo.

Kad je Hitler napao Sovjetski Savez, smatrali smo da je nastupio momenat za početak oružanog ustanka. Neki kritičari naše politike prigovaraju nam da smo tada počeli sa ustankom samo zato da bismo pomogli Sovjetskom Savezu. To nije tačno. Mi bismo bili avanturisti da smo iz bilo kojih političkih pobuda krenuli u oružani ustanak a da nisu postojale mogućnosti da se u tom ustanku angažuju najšire narodne mase. Istina, kao komunisti smatrali smo svojom dužnošću da treba da pružimo pomoć prvoj zemlji socijalizma i time istovremeno doprinesemo stvaranju i jačanju široke antihitlerovske koalicije koja će biti sposobna da zada smrtni udarac Hitleru. Međutim, istovremeno smo imali pred očima i sledeće dve činjenice. Prvo, najšire narodne mase su shvatile da je ulaskom Sovjetskog Saveza u rat sudbina Hitlerovog imperijalizma zapečaćena. To je bio snažan podsticaj za priliv sve većeg broja boraca u narodnooslobodilački ustanak. I drugo, široke narodne mase su bile razočarane izdajstvom i oportunističkim držanjem vodeće političke strukture stare Jugoslavije kako pre tako i za vreme aprilskog rata. Kao što sam već rekao, one su tražile nove političke snage koje će biti sposobne da organizuju i vode narodnooslobodilački ustanak. A narod ih je i našao u narodnooslobodilačkom frontu, odnosno pokretu sa Komunističkom partijom Jugoslavije na čelu, koji je već u to vreme

predstavljao uticajnu političku snagu u svim delovima zemlje. Poverenje u tu snagu predstavljalo je drugi podsticaj za ulazak širokih narodnih masa u narodnooslobodilački ustanak. Ta strateška politička orijentacija Komunističke partije Jugoslavije, koju je Tito formulisao na prvim sednicama partijskog rukovodstva posle aprilskog sloma Jugoslavije, bila je već u junu 1941. godine veoma jasno prisutna u svesti komunista u celoj zemlji. To može najbolje da potvrdi primer koji ću navesti.

22. juna 1941. godine nalazio sam se u Ljubljani. Istog dana je održana sednica Centralnog komiteta Komunističke partije Slovenije. Već na toj sednici doneli smo odluku da treba odmah da počne narodnooslobodilački ustanak, iako nismo imali vezu sa Titom. Istovremeno smo izdali proglas koji je, u suštini, predstavljao poziv na ustanak, iako to izričito u njemu nije rečeno, jer smo očekivali i odluku druga Tita i partijskog rukovodstva koje se tada nalazilo, odnosno čije je sedište bilo u Beogradu. Na toj sednici smo formirali Glavni štab za Sloveniju i izdali naređenje da se svi vojni komiteti pretvore u komande partizanskih četa i da treba da počnu oružane akcije čim se dobiju instrukcije, odnosno naređenje Glavnog štaba. Štaviše, na tom sastanku smo utvrdili i ambleme partizanskih uniformi koji su bili gotovo sasvim isti kao oni koje je 4. jula 1941. godine i kasnije utvrdio Vrhovni štab sa Titom na čelu, iako u to vreme nismo imali nikakvih mogućnosti za uzajamne kontakte. Takva neverovatna podudarnost bila je moguća zato što je u to vreme svim komunistima u Jugoslaviji bila jasna jedinstvena strategija Komunističke partije Jugoslavije i narodnooslobodilačkog fronta u pogledu pripremanog narodnooslobodilačkog ustanka. Zato su smešna nastojanja pojedinih ljudi u zemlji i u inostranstvu koji se bave istorijom našeg narodnooslobodilačkog ustanka kad pokušavaju da taj ustanak prikažu kao nešto spontano, a politiku rukovodstva Komunističke partije Jugoslavije kao nešto pragmatističko i nametnuto stihijom. Pomenuta odluka Centralnog komiteta Komunističke partije Slovenije bila je doneta upravo pod pretpostavkom da će ulaskom Sovjetskog Saveza u rat sa Hitlerom nastupiti baš takve posledice o kojima sam napred govorio, odnosno takvo raspoloženje masa, a time i takvi uslovi za oružani ustanak koje su predvideli Tito i rukovodstvo Komunističke partije Jugoslavije. Odluka Centralnog komiteta Komunističke partije Jugoslavije od 4. jula 1941. godine potvrdila je pravilnost takve ocene, a praksa je ubrzo potvrdila pravilnost tadašnje procene rukovodstva Komunističke partije Jugoslavije.

2. *Titov koncept strategije i taktike narodnooslobodilačkog ustanka i socijalističke revolucije*

Kad je reč o našoj vojnoj strategiji, čini mi se da još nemamo jednu svestranu analizu te strategije u svetlosti društveno-istorijskih zbivanja savremene epohe, pa i uloge Tita i Komunističke partije Jugoslavije u stvaranju i praktičnoj primeni te strategije. Imam utisak da su u tom pogledu ponekad neke analize pod uticajem projekcija kasnije nastalih shvatanja i pogleda na prošlo vreme. Bilo je čak perioda kada su se neki autori takvih analiza počeli stideti što smo u vreme narodnooslobodilačkog rata bili partizani, a ne »regularna armija«. A to je bila jedna od najvećih vrednosti našeg narodnooslobodilačkog ustanka i revolucije. Neki su pokušavali po svaku cenu da dokažu kako smo od početka bili nekakva regularna armija koja je vodila svoju politiku, zaboravljajući da je Narodnooslobodilačka vojska u svim fazama svog razvoja bila armija narodnog ustanka i socijalističke revolucije. U stvari, i u ovom slučaju rat je bio samo produžetak politike drugim sredstvima.

A kad je reč o tome, ono što važi za državu važi i za politiku revolucionarne partije. Rat koji su pokrenuli i vodili jugoslovenski komunisti značio je politiku Partije i narodnooslobodilačkog fronta vođenu drugim sredstvima. Izgrađujući kurs saveza radnika, seljaka i demokratske inteligencije u narodnooslobodilačkom ratu, mi smo — da upotrebim taj termin — revolucionarno-vojnu doktrinu prilagođavali toj politici i konkretnim mogućnostima ratovanja u uslovima ustanka u jednoj okupiranoj zemlji. Jer, da je nismo prilagođavali, ne bismo ni mogli široke mase naroda mobilisati za rat.

Karakteristika naše narodnooslobodilačke borbe i ono novo što je ona dala revolucionarnom procesu u Evropi jeste to što se u Jugoslaviji prvi put socijalistička revolucija spojila, odnosno isprepletala sa narodnooslobodilačkim ratom. Kad to kažem, mislim na činjenicu da se tada prvi put u Evropi radnička klasa predvođena svojom avangardom, Komunističkom partijom, i u savezu sa seljacima i demokratskom inteligencijom pojavila kao vodeća snaga narodnooslobodilačkog rata. A zatim, taj se rat vodio u jednoj okupiranoj zemlji usred Evrope, bez ikakvog oslonca na spoljne snage. Skromna pomoć u oružju stigla je kad je naš ustanak već bio prevalio veći deo svog puta, a znatnija tek u završnim fazama rata. I jedna i druga činjenica morala je uticati na Titov koncept strategije i taktike narodnooslobodilačkog ustanka.

Taj koncept je uneo u arsenal vojne strategije i taktike revolucionarne borbe takve novine koje su značajne ne samo za nas, nego i za mnoge druge slične revolucionarne pokrete u svetu.

Tito je polazio od političke strategije o kojoj sam već govorio, kao i od rasporeda i odnosa moći snaga koje su bile u konfliktu. Klasična teorija oružanog ustanka, koje se u drugom svetskom ratu i dalje pridržavala Kominternu, odnosno mnoge komunističke partije, bila je pod uticajem oružanih borbi radničke klase u XIX veku i posebno oktobarske revolucije. Suština tog koncepta sastojala se u tome da je težište oružanog ustanka u gradovima i da on, po pravilu, treba da izraste iz štrajkova i demonstracija radnika. Oslanjajući se na takve koncepte, ne tako mali broj evropskih komunista je 1941. godine, pa i kasnije, kritikovao naš koncept oružanog ustanka kao »seljački« i bez šansi na uspeh. Prebacivali su nam što smo »otišli u šume«, umesto da se borimo u gradovima. A takav koncept koji su zagovarali drugi usmeravao je radničku klasu na frontalni sukob sa neprijateljem tamo gde je on bio najjači, dakle, na najteže uslove i oblike borbe. Jer u uslovima fašističke okupacije upravo se u gradovima nalazila snažna koncentracija ne samo oružanih snaga, nego i celokupne represivne nadgradnje. Znači, radnici i drugi borci za nacionalno oslobođenje morali bi se, tako reći, goloruki boriti protiv ogromne koncentracije moći neprijatelja. Samo slepac ili avanturista mogao se nadati da takva strategija oružane borbe može dati rezultate.

Osim toga, branioci takvih zastarelih koncepata oružanog ustanka zaboravili su da je seljak bio aktivno angažovan u borbi protiv okupatora i da je kao takav bio saveznik na koga se revolucionarni radnički pokret kao pokretač ustanka mogao osloniti, odnosno sa kojim je mogao računati u određivanju vojne strategije i taktike ustanka. A upravo s tom činjenicom su Tito i rukovodstvo Komunističke partije Jugoslavije i narodnooslobodilačkog fronta računali kad su se opredelili za partizanski rat. A to što je važno za nas važno je u to vreme, više ili manje, za sve okupirane evropske zemlje.

U periodu između dva svetska rata, a posebno sa pojavom nacističkog imperijalizma, bitno su se u odnosu na oktobarsku revoluciju promenili uslovi za svaki oružani ustanak, a pogotovo za oružani ustanak socijalističkog karaktera. U vreme drugog svetskog rata nastala je takva koncentracija moći i oružja i takva nadmoć vladajućih sistema u gradovima da ni najrevolucionarnija radnička klasa, ma kako bila organizovana, nije mogla goloruka da se suprotstavi toj snazi, osim metodima ilegalne političke borbe, diverzijama, sabotazama, individualnim terorom i slično.

Ti i takvi uslovi su nametali drukčiju taktiku i strategiju naše oružane revolucionarne borbe. Neprijatelj se mogao pobediti samo drukčijom strategijom i taktikom od one koja je u revolucionarnom radničkom pokretu važila kao »klasična«. Postalo je neophodno, re- kao bih, angažovanje centralizovane mašinerije okupatora na širokom prostoru na kojem ona nije mogla više da dejstvuje kao što bi dej- stvovala u uslovima podizanja barikada usred grada. A takav način prinudno »decentralizovanog« ratovanja zahtevao je od neprijatelja da angažuje velike kontingente svoje vojne snage koje nije imao uvek na raspolaganju.

Tito i Komunistička partija Jugoslavije su shvatili da je za po- bedu narodnooslobodilačkog ustanka neophodno da snage tog ustanka budu sposobne da dekoncentrišu moć neprijatelja i da se sukobljavaju sa njegovim delovima tamo gde snage ustanka mogu da izvojuju pobedu. Jedino je takav koncept partizanskog rata kakav je Tito izgradio odgovarao našim uslovima. Mi smo, naravno, i u gradovima vodili sve oblike borbe, odnosno rata koji su bili realno mogući, to jest koji živu silu naše revolucije nisu izlagali opasnosti istrebljenja. Ali, težište naše narodnooslobodilačke borbe, pogotovo u njenim prvim fazama, bio je partizanski rat. Naravno, koncept partizanskog rata ne bi uopšte bio moguć da se nije oslanjao na koncept saveza radnika, seljaka i demokratske inteligencije. A on je bio moguć upravo zato što je — zahvaljujući politici narodnooslobodilačkog fronta — većina seljaka bila spremna da se bori zajedno sa radnič- kom klasom i da pomaže narodnooslobodilački ustanak. Sama ta či- njenica najbolje pokazuje u kojoj meri je naša vojna strategija i tak- tika bila zavisna od političke.

3. Revolucionarna armija narodnooslobodilačkog ustanka

Mi naš partizanski rat nismo shvatili samo kao pomoć velikim armijama naših saveznika u antihitlerovskoj koaliciji, kako to poku- šavaju da prikažu neki loši ili zlonamerni komentatori istorije našeg narodnooslobodilačkog rata. Doduše, naš partizanski rat bio je i to, ali bio je nešto daleko više nego to. Za nas je partizanski rat bio polazna faza formiranja narodne revolucionarne armije ustanka koja će biti sposobna da samostalno, u ravnopravnosti sa armijama naših saveznika, učestvuje u donošenju konačnih odluka drugog svetskog rata uopšte i posebno u pogledu budućnosti Jugoslavije. A to je bio sastavni deo naše političke strategije. Slobodno se može reći da je u izgradnji takvog koncepta armije Titova uloga bila od dugoročnog

istorijskog značaja. Jer taj se koncept pokazao u praksi uspešnim. A to je odlučujuće za jednu istorijsku ocenu.

Na bazi političke strategije i taktike o kojoj sam govorio Tito je neprekidno razvijao stvaralačku inicijativu za izgrađivanje celovitog sistema revolucionarne armije narodnooslobodilačkog ustanka na sve višem nivou i u sve razvijenijim oblicima. Na taj način naš narodnooslobodilački ustanak je ubrzo prerastao ne samo pojam pokreta otpora, nego je postao celovit sistem revolucionarne vlasti naroda koji se borio za svoj opstanak i za svoju punu pobedu, oslanjajući se na sve snažniju sopstvenu armiju. Kao takav on je borbom neprekidno održavao veću ili manju oslobođenu teritoriju i postepeno razvijao svoju oslobodilačku i revolucionarnu vojnu snagu, počev od odreda do brigada, divizija, korpusa i armija.

Posmatrajući stvari u toj svetlosti, mogli bismo reći da su narodnooslobodilački ustanak i proces formiranja njegove revolucionarne armije prošli kroz tri faze.

Prva faza bila je stvaranje četa i odreda, kao i bataljona u okviru većih odreda, i vođenje partizanskih ratnih akcija. Sa razmahom partizanskih odreda nastali su i razni oblici njihovog povezivanja u grupe odreda, operativne zone i slično. Odredi su imali vojnu i političku funkciju, to jest funkciju mobilisanja naroda za narodnooslobodilački ustanak. Stoga su oni bili uglavnom vezani za određenu teritoriju i vodili su uglavnom klasične partizanske vojne akcije.

Uspeh te faze ratovanja zavisio je prvenstveno od držanja seljaka, to jest od toga da li će se oni pridružiti radnicima i demokratskoj inteligenciji u pokretanju narodnooslobodilačkog rata. Zahvaljujući svojoj privrženosti slobodi svog naroda, kao i odgovarajućoj politici Komunističke partije Jugoslavije i narodnooslobodilačkog fronta, seljaci su to učinili. Velika većina seljaka je ili neposredno učestvovala u narodnooslobodilačkom ustanku ili ga je na ovaj ili onaj način podržavala ili ga je svojim pasivnim otporom objektivno olakšavala. Time je partizanski rat postao moguć i brzo se pretvorio u opštenarodni ustanak. Koncept povezivanja političke i vojne strategije time je dobio ubedljivu potvrdu.

Međutim, ustanak se nije mogao zadržati samo na elementarnim oblicima partizanskog rata i partizanske armije. Da bi ustanak zaista mogao biti uspešan, on je morao od partizanskih jedinica da stvori takvu udarnu snagu koja će biti u stanju da zadaje sve teže udarce neprijatelju i da, najzad, postane sposoban i za razbijanje koncentrisane vojne snage neprijatelja, to jest da oslobađa gradove i konačno istera neprijatelja iz zemlje. Upravo takvu perspektivu Tito

je otvorio svojim konceptom prerastanja partizanskih odreda najpre u brigade, a kasnije i u krupnije jedinice koje će biti sposobne da vode rat u bilo kom delu zemlje i da se uspešno bore i sa velikim koncentracijama snaga neprijatelja. To je bila druga faza razvoja narodnooslobodilačke armije i samog ustanka.

U ostvarivanju takve strategije mislim da je Titova stvaralačka misao dostigla najviši domet. Takva strategija predstavljala je specifičnu karakteristiku jugoslovenskog narodnooslobodilačkog ustanka. Istovremeno ona predstavlja krupan doprinos teoriji i praksi oslobodilačkih ratova, naročito kad je reč o borbi sa nadmoćnijim snagama neprijatelja. Zahvaljujući upravo toj Titovoj strategiji, naš narodnooslobodilački ustanak je uspeo da izgradi udarne jedinice koje su bile sposobne da iz godine u godinu zadaju neprijatelju sve teže i teže udarce, a da se istovremeno ne odvajaju od osnovnih masa naroda. Pored brigada i krupnijih jedinica, partizanski odredi nisu bili ukinuti. Jer ti odredi su, oslobađajući zemlju, istovremeno imali veliku političku ulogu na terenu. Oni su bili neposredno ratno i političko oružje narodnog ustanka. Partizanski odredi su dekoncentrisali i demoralisali snage neprijatelja i bili su istovremeno stalan izvor sposobnih boraca za brigade i druge jedinice moderno organizovane narodnooslobodilačke armije. Taj aspekt naše vojne strategije je, u krajnjoj liniji, rezultat političke strategije o kojoj sam napred govorio.

Posle nemačke ofanzive na Užice nekima je izgledalo kao da smo izgubili rat, a, u stvari, upravo iz tih bitaka rodio se novi tip narodnooslobodilačke vojske. Naši borci su svesno išli u nove bitke. Očigledno, to se moglo dogoditi samo zato što su znali za šta se bore. Znali su da se ne bore za obnavljanje stare Jugoslavije, nego za nešto novo, za nove odnose u društvu.

Sećam se kad je decembra 1941. godine, posle povlačenja iz Užica, na Zlataru Tito održao prvu smotru ponovo organizovanih jedinica posle borbi kod Užica. Većina boraca u tim jedinicama bili su radnici. Sa njima je bio dosta velik broj seljaka, studenata i intelektualaca uopšte. Bili su izmučeni u borbama iz kojih su tek izašli. To je bio defile pred Vrhovnim štabom i veoma potresan događaj. Borci su bili gladni i gotovo bosi. Počeo je da pada i prvi sneg. Međutim, kad sam gledao lica tih boraca koji su prolazili pored nas, u snežnoj vejavici, gotovo su mi suze navirale na oči. Jer zaista je retka sreća jednog čoveka da vidi ne jedno, nego stotine i stotine lica na kojima se sve do poslednjega izražava spremnost da pogine za cilj kojega je duboko svestan.

Nešto kasnije, u Rudom, drug Tito je formirao Prvu proletersku brigadu. Tada sam imao utisak da se možda upravo na smotri na Zlataru Titu rodila ideja o formiranju proleterskih brigada. No, u svakom slučaju, bez obzira na to da li je taj moj utisak tačan ili nije, stvaranje proleterskih brigada je otvorilo novu stranicu u razvoju našeg narodnooslobodilačkog ustanka. Naravno, nije bitno što su se te brigade zvale proleterske. To ime odgovaralo je vremenu i situaciji kakva je nastala posle Užica, kada su nastupila teška kolebanja u redovima seljaka i nekih naših saveznika u narodnooslobodilačkom pokretu.

U Sloveniji, na primer, nismo stvarali proleterske brigade. Razlog je pre svega bio taj što su uglavnom sve slovenačke brigade sačinjavali većinom ili velikim delom radnici, pa bi diferencijacija u imenima dovođila do nesporazuma u narodnooslobodilačkom pokretu. Osim toga, vodili smo računa i o ulozi Osvobodilne fronte, koja je imala širi karakter nego narodnooslobodilački front u nekim drugim delovima Jugoslavije. No, i u Sloveniji su stvarane udarne brigade kombinovane jedinice i bile su istog tipa kao proleterske brigade. Isto kao i u Srbiji, Bosni i u drugim delovima Jugoslavije, i u Sloveniji je formiranje tih jedinica odigralo presudnu ulogu u jačanju snaga narodnooslobodilačkog ustanka.

Osnovna karakteristika te druge faze u razvoju ustanka i njebove armije bilo je kombinovanje klasične partizanske taktike ratovanja sa krupnim operacijama na širim prostorima i sa koncentracijom narodnooslobodilačkih jedinica pod jedinstvenim operativnim rukovođenjem. Time se udarna snaga narodnooslobodilačke armije znatno povećala, ali ona je istovremeno zadržala manevarsku sposobnost partizanskih jedinica. Drugim rečima, u toj drugoj fazi razvoja narodnooslobodilačke armije ona je postala sposobna da istovremeno ratuje i partizanskom taktikom i sve krupnijim frontalnim ofanzivnim i defanzivnim operacijama sa koncentrisanim udarima protiv neprijatelja.

Treća faza u razvoju Titove vojne strategije i taktike nastupila je kad se naš ratni front spojio sa frontom sovjetske armije. U tom trenutku naša narodnooslobodilačka armija je već bila sposobna da uspostavi samostalan front protiv neprijatelja od Vojvodine do Jadranskog mora i da ga isteruje iz zemlje svojom koncentrisanom snagom. Na severu tog fronta ona je dobila značajnu pomoć sovjetske armije, a i pobeđe zapadnih saveznika kao i oružje koje smo dobili od njih bili su značajna pomoć, ali daleko najveći deo jugoslovenskog fronta držala je ona sama. Time je naša narodnooslobodilačka armija postala ravnopravni deo savezničkih armija. Istovre-

meno je završila svoj put od partizanskih odreda do razvijene armije savremenog tipa, ostajući do kraja oružje narodnooslobodilačkog rata i socijalističke revolucije. Time je praksa u celini potvrdila osnovni kurs Titove vojne strategije kao dela celovite političke strategije narodnooslobodilačkog ustanka i socijalističke revolucije.

4. Istorijski značaj političke i vojne strategije narodnooslobodilačkog ustanka i socijalističke revolucije u Jugoslaviji

Značaj te političke i vojne strategije došao je do punog izražaja krajem rata. Vojna i politička nadmoć narodnooslobodilačkog pokreta bila je toliko velika da snage starog političkog sistema više nisu imale nikakvu moć da ugroze punu pobjedu socijalističke revolucije.

I tada je ponovo došla do izražaja Titova dalekovidost. Imajući u vidu probleme sa kojima će se naša zemlja suočiti u borbi za svoje međunarodno priznanje, kao i teškoće koje u vezi s tim mogu nastati u okviru antihitlerovske koalicije, Tito i rukovodstvo Komunističke partije Jugoslavije kao i Antifašističko veće narodnog oslobođenja Jugoslavije odlučili su se za pregovore o društvenom i političkom karakteru nove Jugoslavije sa reformisanom jugoslovenskom vladom u Londonu, iza koje su, naravno, stajali zapadni saveznici. Sporazum Tito-Šubašić je bio izraz toga nastojanja. On je, u stvari, sadržao samo stav koji su Komunistička partija Jugoslavije i AVNOJ uvek zastupali, naime — da će narod posle rata sam odlučiti o obliku društvenih, međunacionalnih i političkih odnosa i o pitanju monarhije i republike. Ali, mi se u taj sporazum nismo upustili bezglavo, po svaku cenu i bez svoga dugoročnog koncepta. Bili smo svesni da taj sporazum može da donese pozitivne rezultate narodima Jugoslavije samo ako ne ugrozi vodeću ulogu radničke klase u savezu sa drugim radnim masama. Bili smo spremni da prihvatimo određene koncesije kako bismo izbegli ona unutrašnja politička zaoštavanja koja je bilo moguće izbeći, kako bismo dokazali našu spremnost za demokratsko rešavanje suprotnosti i kako bismo olakšali međunarodno priznanje nove Jugoslavije, ali samo pod uslovom da ključne pozicije u društvu zadrže one društvene i političke snage koje su stvarno ratovala, to jest koje su sa Komunističkom partijom na čelu bile udružene u okviru AVNOJ-a.

U toku tih pregovora bili smo izloženi žestokom pritisku ne samo zapadnih vlada, nego i Staljina koji je tražio od nas da dozvolimo povratak kralju Petru. Međutim, upravo snaga narodnooslobodilačkog ustanka i njegove armije, koju smo uspjeli tokom nekoliko godina

izgraditi u moćnu revolucionarnu snagu, omogućila nam je da se odupremo i jednim i drugim zahtevima i da ostvarimo svoj politički koncept socijalističkog preobražaja društva.

Pobeda koju smo izvojevali svedoči da su politička i vojna strategija naše Partije bile ispravne, bez obzira na trenutna kolebanja, greške ili promašaje kojih je katkad tokom rata bilo. Stoga sve trenutne političke akcije i konkretne situacije u toku narodnooslobodilačkog rata treba posmatrati pre svega kroz prizmu tih osnovnih strateških pravaca naše borbe. Upravo zahvaljujući takvoj strategiji naše narodnooslobodilačke borbe, prelaz na revolucionarne društvene promene i izgradnju našeg socijalističkog društva u periodu posle rata, to jest na puni razmah socijalističke revolucije, tekao je uglavnom mirnim, demokratskim putem. I tu se Titova misao koja je dovela do sporazuma Tito-Šubašić potvrdila kao ispravna.

Želeo bih tome dodati i svoje uverenje da ta pobeda ima i krupan međunarodni značaj za revolucionarne pokrete. Mislim, naime, da je vojna doktrina našeg ustanka i revolucije zaista predstavljala sasvim nov pristup strategiji i taktici oružanog ustanka. Ona je dokazala da se i mali narodi mogu uspešno boriti protiv nadmoćnog neprijatelja ako primenjuju strategiju i taktiku borbe koja odgovara savremenim uslovima. Osim toga, ona je ponovo dokazala da radnički pokret ne može računati na svoju pobedu bez demokratskog saveza sa seljaštvom, sa progresivnom inteligencijom i drugim slojevima radnog naroda.

Sve u svemu, možemo reći da se naš narodnooslobodilački rat kvalitativno razlikuje od svih pokreta otpora u Evropi. Kad to kažem, ponavljam, nikako ne želim da potcenim ogroman doprinos evropskih naroda koji su oni svojim otporom okupatoru i svojim partizanskim akcijama dali pobedi antihitlerovske koalicije. Ali, tako uporno i na Istoku i na Zapadu pokušavaju istorijske činjenice prikazivati u krivom svetlu — iz razloga koje nije teško pogoditi — da to moramo reći. Naša borba protiv okupatora nije bila samo partizanska borba, pa čak ni samo narodnooslobodilački rat, nego opštenarodna demokratska i socijalistička revolucija koja je uspela sopstvenim snagama — naravno, u opštim uslovima uspeha antihitlerovske koalicije koji su bili i nama pomoć — da oslobodi zemlju od okupatora i da uspostavi revolucionarno-demokratsku vlast naroda sa radničkom klasom na čelu.

Time, dakako, ne želim da tvrdim da je sve to isključivo subjektivna zasluga vodećih snaga narodnooslobodilačkog rata i socijalističke revolucije. Nema sumnje da su same objektivno date prilike stvorile neophodnost da se u novim uslovima deluje na nov način,

to jest te objektivne prilike su se nametnule kao najbolji »savetnik« šta da se radi. O tome ubedljivo govori i činjenica da je sličnim putem pre nas pošla kineska revolucija, a posle nas oružani ustanci i narodnooslobodilački ratovi u Vijetnamu, u Alžiru i u drugim azijskim i afričkim zemljama.

Razume se, svi ti oblici revolucionarne strategije i taktike ne mogu se poistovetiti. Ali se zato utoliko pre može reći da iskustvo naše vojne strategije i taktike, zajedno sa savremenim iskustvom drugih naroda i revolucionarnih pokreta, predstavlja veoma značajan doprinos iskustvu svetske borbe za oslobođenje potlačenih naroda, za društveni progres i socijalizam, koje se već koristilo i koje će se i u budućnosti koristiti.

A pre svega to je iskustvo za nas same. Sa tim iskustvom narodi Jugoslavije biće sposobni da brane svoju nezavisnost kao i slobodu unutrašnjeg socijalističkog, samoupravnog i demokratskog razvoja. Zato je upravo na tom iskustvu zasnovan i naš koncept opštenarodne odbrane.

III

Neke jednostranosti u istoriografskoj interpretaciji naše revolucije

Kad je reč o političkoj i vojnoj strategiji naše revolucije, imam utisak da se u jednom delu naše savremene istoriografije — i onda kada se opravdano oslanja na pojedine pisane dokumente, na osvedočene činjenice o događajima, na mnoštvo memoarske literature ili na ocene pojedinih događaja — ne retko vrši projekcija današnjih ideoloških i političkih shvatanja pojedinih istoričara na prošlost i izvode određeni zaključci koji po svojoj suštini nisu identični sa stvarnošću. Time takvi istoriografi padaju u grešku jer zanemaruju analizu osnovnih dugoročnih društvenih i političkih kretanja u Jugoslaviji koja su bila odlučujući činilac u određivanju političke i vojne strategije Komunističke partije Jugoslavije kako pred drugi svetski rat tako i u vreme naše narodnooslobodilačke borbe i socijalističke revolucije. Drugim rečima, neki naši istoričari premalo vode računa o objektivno datoj društveno-istorijskoj »pozadini« uopšte, pa zato realnu sadržinu političke i vojne strategije i taktike Komunističke partije Jugoslavije u pojedinim fazama razvoja narodnooslobodilačkog rata i ne ocenjuju uvek istorijski ispravno ili je, pak, ocenjuju jednostrano. Ali, ako se strategija i taktika naše Partije ne sagledaju

u celini i ako se na taktiku ne gleda kao na oblik primene određene strategije u izmenjenim uslovima, onda se ne može dati prava ocena pojedinačnog dokumenta ili događaja iz narodnooslobodilačkog rata, odnosno pojedinačni dokumenti ili događaji, uzeti svaki za sebe, mogu dati sasvim iskrivljenu sliku onoga što se stvarno zbivalo. Ovu tvrdnju ilustrirao bih sa nekoliko primera.

1. Pogrešno ocenjivanje pojedinih dokumenata Komunističke partije Jugoslavije

U jednoj od rezolucija Četvrtog kongresa Komunističke partije Jugoslavije, koji je održan 1928. godine, govori se o razbijanju Jugoslavije i stvaranju samostalnih država. Ako se samo kaže da je to bilo pogrešno, a istovremeno se ne kaže da je to bila reakcija na raniji unitaristički koncept, onda nije rečena cela istina. Jer to je bila trenutna situacija i trenutna reakcija. Unitarizam i centralizam kao ideologija i politika velikosrpskog hegemonizma bili su u to vreme do krajnosti kompromitovani i omraženi u narodnim masama. Dugoročno posmatrano, parola o razbijanju Jugoslavije u stvaranju samostalnih država svakako je bila kratkovida i pogrešna. Ali, u tadašnjoj situaciji ta parola je bila u znatnoj meri nametnuta raspoloženjem velikog dela narodnih masa. Reagujući na trenutnu situaciju, Komunistička partija Jugoslavije na svom Četvrtom kongresu nije sagledala dugoročne interese narodâ Jugoslavije, ali je svakako doprinela tome da i sama u narednim godinama zauzme dosledan stav o revolucionarnom razrešavanju nacionalnog pitanja ne samo načelno, nego i praktično. Naime, Komunistička partija Jugoslavije je u godinama neposredno posle prvog svetskog rata stajala na pozicijama unitarizma i centralizma, ali je kasnije načelno izmenila svoj stav u smislu priznavanja individualnosti narodâ i njihovih prava na slobodu i ravnopravnost. Ipak, i kad je zauzela takav načelno ispravan stav, u praksi je i dalje u njenim redovima u tom pogledu bilo dosta kolebanja.

Četvrti kongres Komunističke partije Jugoslavije je definitivno raskrstio sa kolebanjima u odnosu na unitarizam ali je sâm otišao u drugu krajnost. Odluka doneta na tom Kongresu je sprečila dalja kolebanja u Partiji, ali je istovremeno i odbila određen broj progresivnih ljudi od Partije. Ipak, i kao takva ona je stvorila uslove da dođe do izražaja revolucionarni realizam i kreativni odnos u pogledu rešavanja nacionalnog pitanja u Jugoslaviji. U narednim godinama, a naročito na Četvrtoj zemaljskoj konferenciji Komunističke partije

Jugoslavije, održanoj krajem 1934. godine, na kojoj je rešeno da se formiraju Komunistička partija Hrvatske i Komunistička partija Slovenije, Partija je korigovala stav Četvrtog kongresa i uspela je da izgradi doslednu dugoročnu koncepciju borbe za oslobođenje i za ravnopravnost narodâ Jugoslavije. Ta koncepcija je konačno ostvarena u toku narodnooslobodilačkog rata.

I najzad, uprkos neadekvatnoj političkoj paroli o razbijanju Jugoslavije i stvaranju samostalnih država, Komunistička partija Jugoslavije je pod tom parolom vodila jednu hrabru bitku protiv šestojanuarske diktature i tom bitkom odigrala značajnu ulogu u relativno brzom raspadanju te diktature.

Takvih i sličnih otvorenih pitanja ima dosta u našoj savremenoj historiografiji. I neke druge odluke i akcije Komunističke partije Jugoslavije i narodnooslobodilačkog pokreta se ponekad interpretiraju i posmatraju pod lupom jednostranih ocena koje pozitivistički tumače samo neke spoljne manifestacije događaja bez njihovog povezivanja sa celinom istorijskog zbivanja. I zato ponekad izgleda kao da je samo ideologija određivala određena istorijska zbivanja, a ne i obrnuto, čak prvenstveno obrnuto.

Naravno, besmisleno bi bilo tvrditi da su sve odluke i akcije Komunističke partije Jugoslavije u svim periodima njenog razvoja bile nepogrešive i pozitivne. Ali, ako se želi oceniti realni značaj i obim grešaka ili promašaja, onda se pojedinačne odluke ili akcije ne smeju isključivo ideološki interpretirati, nego pre svega u njihovom odnosu prema realnim društveno-istorijskim zbivanjima, a zatim i u njihovoj povezanosti sa celokupnim razvojem političke strategije i taktike Komunističke partije Jugoslavije pre i u toku drugog svetskog rata. Jer Partija je ipak najčešće uspevala da u relativno kratkom periodu uoči i ispravi svoje greške i promašaje, pretvarajući na taj način pouke koje je iz njih izvlačila u izvor daljeg razvoja svojih koncepcija.

Centralni komitet Komunističke partije Jugoslavije je, na primer, februara 1929. godine izdao proglas u kojem je pozvao radnike i seljake na »oružanu revolucionarnu borbu«. Poziv na oružani ustanak u to vreme bila je svakako sektaška i ultraradikalistička parola koja je Partiji, odnosno njenom uticaju na šire narodne mase koje nisu bile spremne za takav ustanak nanela određenu štetu. Ali, ako istovremeno ne kažemo da je tada pod tom parolom Partija vodila herojsku bitku protiv šestojanuarske diktature i da je ta bitka stvorila poverenje narodnih masa u Partiju i da je postala baza za kasnije ostvarivanje fronta Komunističke partije Jugoslavije sa drugim anti-fašističkim snagama, onda nismo rekli sve.

Proglas Centralnog komiteta Komunističke partije Jugoslavije od 22. juna 1941. godine završava se, pored ostalih parola, i sledećim: »Napred u poslednji i odlučni boj za slobodu i sreću čovečanstva.« »Da živi ... Sovjetski savez!« »Da živi ... Staljin!« »Da živi Komunistička internacionala!« Nekima danas takav stav izgleda isključivo kao odraz klasne uskosti tadašnje politike Partije. Međutim, ne sme se gubiti iz vida da smo mi tada morali imati glavni pravac i orijentaciju za pridobijanje, angažovanje i mobilizaciju radničke klase i radnih slojeva naroda.

U skladu sa strateškim kursom Tito i rukovodstvo Komunističke partije Jugoslavije nastojali su da ubede radničku klasu da ona mora stati na čelo narodnooslobodilačke borbe jer se samo tako može boriti i za svoje klasne dugoročne, istorijske interese, odnosno za svoje sopstveno klasno oslobođenje. Morali smo govoriti jezikom koji će radničke mase razumeti. Duboko smo verovali da od angažovanja radničke klase u narodnooslobodilačkom ustanku zavisi sudbina samog ustanka. I upravo tom angažovanju radničke klase uvek je bila posvećivana prvenstvena briga Tita i rukovodstva Komunističke partije Jugoslavije. Zato pojedini dokumenti ili akcije Komunističke partije Jugoslavije iz tog vremena danas nekom mogu izgledati klasno uski. Ali, ako se oni posmatraju u sklopu sveukupnih kretanja složene klasne, socijalne, ideološke i političke strukture narodnooslobodilačkog pokreta, onda nije teško shvatiti da se Komunistička partija Jugoslavije nije mogla obraćati opštim oslobodilačkim parolama samo prema celini pokreta, nego i prema specifičnim interesima njegovih pojedinih sastavnih delova. Isto tako, Komunistička partija Jugoslavije je i povodom odluke od 4. jula 1941. godine o početku oružanog ustanka u jednom proglasu ponovo pozvala sve patriote u narodnooslobodilački front, za koje se ona borila još od Četvrte zemaljske konferencije, pa i ranije. I pre aprilskog rata postojale su u raznim oblicima, više ili manje snažne, organizacije tog fronta u svim delovima Jugoslavije. A početkom 1942. godine Tito je pisao o širokom frontu naše narodnooslobodilačke borbe, naglašavajući da to nije klasni front, nego narodni front.

S druge strane, po logici pozitivističkog pristupa pojedinim dokumentima i činjenicama neko bi mogao da optuži rukovodstvo Komunističke partije Jugoslavije i za oportunistički. To bi bilo slučaj ako bi neko, na primer, ocenjivao sporazum Tito-Šubašić kao klasni savez sa buržoazijom. U svoje vreme takvih sektaških kritika je i bilo. Ali život je veoma brzo pokazao koliko su one bile neopravdane. Jer, kad se ima u vidu celokupna strategija Komunističke partije Jugoslavije — da je orijentacija Komunističke partije Jugoslavije u toku

narodnooslobodilačkog rata bila oslonjena na radničku klasu, odnosno na savez radnika, seljaka i demokratske inteligencije, da smo nastojali da taj savez što više proširimo i da ga povežemo i sa delovima patriotski nastrojene buržoazije koji su bili spremni da prihvate i određene rizike povezujući se sa narodnooslobodilačkim pokretom — onda se ne može govoriti ni o kakvoj kontradikciji, nego o dve strane istog procesa, a da su trenutni političko-istorijski interesi i potrebe opredeljivali koji će aspekti politike više, a koji manje doći do izražaja.

Kako jednostrano interpretiranje istorijskih činjenica može da dovede do potpuno krivih zaključaka, nabolje ilustruje jedan primer iz oblasti naše vojne taktike. Napad na Pljevlja krajem 1941. godine opravdano se u nas smatra vojno-taktičkim promašajem. Ali, ako se u isto vreme ne kaže da je to bila jedna od najvećih i najhrabrijih bitaka našeg narodnooslobodilačkog ustanka sa dalekosežnim pozitivnim posledicama za njegov razvoj, onda je rečeno samo pola, a možda i manje od pola istine. Ta bitka je, pored ostalog, snažno oslabila italijanskog okupatora, i to u momentu kada su se partizanske jedinice sa Vrhovnim štabom na čelu morale povlačiti od Užica prema Bosni. Bitka na Pljevljima je suštinski olakšala ne samo to povlačenje, nego i novi uspon narodnooslobodilačkog ustanka koji je ubrzo došao do izražaja.

2. O sektaštvu i oportunizmu

Mislim da u takvoj svetlosti treba da ocenjujemo i stavove koji su se u nas pojavili u nekim naučnim diskusijama i u radovima pojedinih naših istoričara. Tako, na primer, ima mišljenja da je naša politika u određenim trenucima narodnooslobodilačkog rata bila sektaška, da je bila u suprotnosti sa proklamovanom politikom opšteg narodnooslobodilačkog fronta i da je stoga negativno uticala na tok narodnooslobodilačkog rata. Dakako, ne tvrdim da u nas nije bilo i takvih pojava i sektaštva uopšte, kao što je bilo i oportunizma i kolebanja, i to kako pre rata tako i u svim njegovim fazama. Ali, nije sve bilo sektaško, odnosno oportunističko što danas možda nekome tako izgleda kad na osnovu savremene pozitivističke ili druge ideološke interpretacije vrši analizu tih pojedinih dokumenata ili istorijskih činjenica. Jer jasno je da se zadatak naše Partije u to vreme sastojao ne samo u tome da utvrdi strateški koncept, nego i da primenjuje odgovarajuću svakodnevnu političku taktiku koja je u stanju da neprekidno obezbeđuje takav odnos moći političkih snaga u zemlji koji omogućuje praktično realizovanje strategije Partije.

Zato je Partija morala da vodi računa o svim idejnim, socijalnim, klasnim i političkim procesima u narodnooslobodilačkom pokretu i u društvu uopšte. Ona je morala da zna na koje snage može da se osloni, gde postoji mogućnost kolebanja, a gde izdajstva. A pošto Partija nije vodila politiku samo javnim deklaracijama, nego i internim partijskim uputstvima za konkretnu akciju komunista, razumljivo je što je partijsko rukovodstvo u tim uputstvima ukazivalo kako na zadatke koji su se odnosili na jačanje i širenje narodnooslobodilačkog fronta, odnosno pokreta tako i na zadatke koji su se odnosili na jačanje unutrašnjeg jedinstva i na obezbeđivanje od opasnosti da snage podložne kolebanju, pa čak i izdajstvu, ne osvoje ključne pozicije u pokretu i u partizanskim jedinicama. Takođe je jasno što je u tim uputstvima partijsko rukovodstvo moralo ukazivati i na međunarodne aspekte naše borbe. Najreakcionarniji krugovi zapadne koalicije su sve do 1943. godine, a neki i kasnije, uporno podržavali četnike kao vojni i politički faktor koji treba po svaku cenu — čak i uz tolerisanje njihove saradnje sa okupatorom — pripremati kao potencijalnu snagu za obračun sa »komunizmom«, to jest sa snagama koje su sačinjavale narodnooslobodilački front i bile politički oslonac i nosilac narodnooslobodilačkog rata. Dokumenti iz arhiva koji su sada objavljeni svestrano potvrđuju da su neke zapadne vlade imale takav stav. Mi tada za takve interne stavove tih vlada nismo znali, ali smo tu njihovu politiku osetili u celokupnom ponašanju jugoslovenske izbegličke vlade u Londonu, kao i četnika i drugih sličnih vojnih formacija u Jugoslaviji. Tek u kasnijim godinama je došlo, bar donekle, do promene tog stava, to jest kada je postalo očigledno da četnici i druge slične vojne formacije neće biti u stanju da ostvare poverenu im antikomunističku misiju. Pred tom činjenicom nismo mogli zatvarati oči, nego smo morali ukazivati komunistima i svim borcima narodnooslobodilačkog pokreta na opasnost od potkopavanja snage i moći narodnooslobodilačkog fronta iznutra od strane tih snaga.

Međutim, upravo ta interna uputstva raznih savetovanja, konferencija i sednica partijskog rukovodstva najčešće se navode kao dokaz sektaštva. Doduše, sektaštva je bilo — ni partijsko rukovodstvo nije bilo sasvim oslobođeno te bolesti. Ali, u suštini i u celini uzev takva partijska aktivnost nije predstavljala nikakvo sektaštvo, nego nužnost koju je nametala samo logika borbe. Mi ne bismo bili revolucionari-realisti da nismo imali neprekidno u vidu činjenicu da sudbina ustanka zavisi prvenstveno od toga da li ćemo biti u stanju da stvorimo i održavamo takav odnos snaga u narodnooslobodilačkom pokretu i društvu uopšte koji će obezbediti da u novoj Jugoslaviji

vodeću ulogu imaju one snage koje su stvarno vodile narodnooslobodilački ustanak i rat.

Imam utisak da se iza takve interpretacije navodnog sektaštva ili dogmatizma politike Komunističke partije Jugoslavije — naravno, ukoliko nije reč o slučajnim naučno-istraživačkim promašajima — manifestuju određeni oportunistički stavovi sa kojima su se komunisti morali sukobljavati i u toku samog narodnooslobodilačkog rata. Tada nisu bili baš izuzetak oportunistički nastrojeni ljudi, koji su inače imali čestit odnos prema narodnooslobodilačkom pokretu, a istovremeno su smatrali da je sve što nas dovodi u sukob sa snagama jugoslovenske izbegličke vlade u Londonu — klasna uskost i sektaštvo. Međutim, taj sukob nismo izazivali mi, nego ga je izazvala sama istorijska činjenica da smo mi bili za rat, a jugoslovenska izbeglička vlada u Londonu za čekanje; da su narodne mase, koje su se borile, bile za novu Jugoslaviju koja će biti u stanju da reši nacionalno pitanje, socijalne probleme, pitanje demokratije itd., a da je izbeglička vlada sa besmislenom tvrdoglavošću stajala na poziciji odbrane starog sistema. Tek je Šubašić, došavši na čelo jugoslovenske izbegličke vlade u Londonu, počeo da nudi pregovore sa rukovodstvom narodnooslobodilačkog pokreta i nudio je određene koncesije. Međutim, nuđenje tih koncesija izgledalo je gotovo smešno u situaciji kada su političke i vojne snage AVNOJ-a praktično već držale pod kontrolom najveći deo teritorije Jugoslavije. U stvari, nuđenje sporazuma je tada značilo priznavanje kraha ranije uporne politike snaga jugoslovenske izbegličke vlade koja je bila usmerena na uništenje narodnooslobodilačkog pokreta svim sredstvima. Da nismo hteli i da se nismo sukobili sa snagama jugoslovenske izbegličke vlade, uključujući četnike, onda ne samo da bismo morali da se odrekemo narodnooslobodilačkog ustanka, nego bismo time potpisali akt o samouništenju snaga koje su nosile narodnooslobodilački pokret. Zato smo morali da se sukobimo i sa oportunizmom u narodnooslobodilačkom pokretu i u društvu uopšte. Sama praksa je takav oportunizam ubrzo demantovala. Jer u nekim slučajevima naivan ili nebudan odnos prema uticaju realno postojećeg i od nas nezavisnog klasnog i političkog sukoba na razvoj narodnooslobodilačkog rata dovodi je do ozbiljnih i krvavih posledica za narodnooslobodilački pokret.

Uostalom, i sam Staljin nas je »terao« na takav oportunistički kurs. On nam je uporno predlagao da idemo na kompromis sa Dražom Mihailovićem, sa vrhovima stare Jugoslavije, a pre svega sa jugoslovenskom izbegličkom vladom u Londonu. To je bio slučaj čak i u kasnijim godinama rata kada su četnici, očigledno, već bili nametnuli narodnooslobodilačkom pokretu borbu na život i smrt. Čak

i u novembru 1944. godine, kad sam bio na razgovorima kod Staljina, on je zahtevao da dozvolimo povratak kralju Petru u zemlju i da idemo na šire koncesije političkim vrhovima stare Jugoslavije, na koje zaista nismo mogli da idemo. Na Staljinovo traženje da dozvolimo povratak kralju Petru u Jugoslaviju odgovorio sam da je to potpuno nemoguće jer nas naš narod nikako ne bi shvatio. Staljin nas je najpre kritikovao da smo upravo sektaši — iako nije upotrebio tu reč — a zatim ponovio svoj savet da ipak primimo kralja, s tim da ga možemo, pošto smo dovoljno jaki, isterati kad dođe vreme. Razume se, odgovorio sam da je za svest naših naroda takva taktika neprihvatljiva i da bismo mi time ogromno izgubili u poverenju naroda. Isti takav pritisak na nas vršio je Staljin i ranije, kad se sa njim sastao Tito.

Naravno, pri svemu tome Staljin je imao u vidu tadašnji specifični interes SSSR-a. Taj interes se sastojao u tome što je želeo da održava saradnju sa zapadnim silama od koje je zavisila čvrstina antihitlerovske koalicije. Na kraju krajeva, mi možemo donekle shvatiti zašto je Staljin u okviru svoje globalne politike tako mislio i radio. Ali, mi nismo hteli da postanemo moneta za potkusurivanje u toj njegovoj globalnoj politici, ukoliko nismo hteli da se odrekemo perspektive stvaranja nove Jugoslavije za koju su se široke narodne mase borile i protiv okupatora i protiv njegovih pomagača. Ukratko, Staljin je mislio na jedinstvo antihitlerovske koalicije, a mi na jedinstvo narodnooslobodilačkog pokreta. No, sama činjenica da smo dali otpor Staljinu dovela je do pozitivnijih gledanja Zapada na naš narodnooslobodilački pokret. Naime, zapadni saveznici su počeli da shvataju da o nama ne mogu da razgovaraju preko Staljina, nego sa nama samima.

Uzmimo dalje, primera radi, početak stvaranja narodnooslobodilačkih odbora. Ima tendencija koje danas nastoje da prikažu da smo prelaskom sa odbora za pomoć Narodnooslobodilačkoj vojsci na narodnooslobodilačke odbore vodili sektašku politiku, da smo unosili klasne elemente i huškali protiv buržoazije i bogatih seljaka, to jest da smo vodili usko klasnu politiku. Dobro se sećam toga jer sam tada u Politbirou Centralnog komiteta Komunističke partije Jugoslavije bio odgovoran za tu oblast političke aktivnosti. U prvim danima Užičke republike komandanti mesta stvarali su u pozadini odbore za pomoć Narodnooslobodilačkoj vojsci. Međutim, stvarna vlast su bili komandanti, pa je i politički autoritet te vlasti zavisio od njihove političke sposobnosti. Mnogi su bili dobri politički radnici i uspeali su da te odbore pretvore u uticajna politička tela koja su bila stvarno povezana sa narodom.

Ali, bilo je i takvih komandanata koji su oko sebe skupili nekoliko bolje stojećih seljaka od kojih su očekivali najveću materijalnu pomoć, pa su i radili samo preko njih, dok su njihove veze sa širim slojevima naroda bile slabe. Sećam se da nas je u jednom selu u Užičkoj republici dočekala grupa seljaka gotovo demonstrirajući jer opravdano nisu mogli biti zadovoljni nekim postupcima odbora koji je praktično bio imenovan od lokalnog komandanta pozadine. Jer narod je u tim odborima gledao vlast, pa je i pratio ponašanje te vlasti. Na te kritike siromašnih seljaka nismo mogli odgovoriti da bogati seljaci i gazde imaju pravo da prebacuju srazmerno više tereta na druge seljake nego na sebe. Bilo je nužno da seljaku kažemo: »Ti treba da uđeš u tu vlast, da demokratski biraš onoga ko će tebe predstavljati; ne treba ni bogatije isključiti, ali nismo ni za to da oni upravljaju bez drugih seljaka.« Upravo tako su se i rodili narodnooslobodilački odbori kao organi stvarne narodne vlasti.

A posle rata nam neki istoričari prebacuju da su pojedine odluke koje smo doneli u vreme Užičke republike, zatim u Ivančicama ili u nekim drugim mestima i na sastancima u raznim delovima zemlje imale sektaški karakter, kao i da smo vodili klasni rat protiv »kulaka« i na taj način pomagali nastajanje četništva. Međutim, to nema nikakve veze sa politikom Komunističke partije Jugoslavije. Doduše, ta se politika u praksi zaista ponekad izvrgla u neku vrstu hajke na »kulake« i na unapred »predviđene« izdajnike iz dobrostojećih slojeva. Ali, treba imati u vidu da je to bio ustanak u kojem su delovale najšire mase. Pod takvim pritiskom i pojedini partijski komiteti su se pustili niz vodu, umesto da se bore protiv takvih shvatanja i postupaka. Čak je ponegde dolazilo i do nepotrebnog krvavog obračunavanja. Ali, to nikada nije bila politika rukovodstva Komunističke partije Jugoslavije. Ono se uvek borilo protiv takvih pojava i uspevalo je brzo da ispravlja takve greške. Na kraju krajeva, mnogi dobrostojeći seljaci, pa i neki ljudi iz slojeva buržoazije, pridružili su se našoj borbi i do kraja ostali na njenim pozicijama. Štaviše, u nekim slučajevima su se čak dobrostojeći seljaci odlučnije opredeljivali za narodnooslobodilačku borbu od nekih siromašnijih seljačkih slojeva od kojih se moglo očekivati da imaju više interesa da se pridruže narodnooslobodilačkoj borbi.

Doduše, kad se radilo o kvislinškim političkim i vojnim formacijama, mi smo bili oštrij prema njihovom rukovodećem kadru — koji se mahom regrutovao ili iz vladajuće političke i vojne strukture stare Jugoslavije ili iz redova seoskih gazda — nego prema zavedenim seljacima i drugim učesnicima tih formacija. Ali, to je bio rat i razlike u našem postupanju su imale za cilj pre svega da

odvrte kolebljivce iz te strukture od angažovanja na strani neprijatelja. Prema tome, besmisleno je u tome gledati neku ideolosku orijentaciju na »klasni rat«, iako je narodnooslobodilački rat — iz razloga o kojima sam napred govorio — *objektivno* nosio u sebi i elemente klasnog rata. Ali, njega nismo izmislili mi, nego istorija.

Mi smo se morali boriti za promenu karaktera vlasti na oslobođenoj teritoriji. Morali smo se boriti za ucesce osnovnih slojeva naroda u ustanku i u novoj, narodnoj vlasti. Zato smo i isticali njihove bitne socijalne i političke interese. Isto tako, morali smo imati u vidu da postoje određene suprotnosti između SSSR-a i zapadnih saveznika koje će imati odraza i na pravac delovanja i jednih i drugih unutar Jugoslavije. Isto tako, morali smo upozoravati da će reakcionarne snage koje su imale svoje političke pozicije u određenoj klasnoj strukturi, dugoročno posmatrano, uporno nastojati da raznim oblicima akcije potkopavaju i uništavaju snagu narodnooslobodilačkog pokreta, koji je širokim narodnim masama otvorio perspektivu stvaranja nove, narodne i demokratske Jugoslavije. Računali smo i sa mogućnošću infiltriranja tih snaga u narodnooslobodilački pokret, odnosno sa pokušajima jačanja njihovog uticaja i pritiska na određene grupe unutar narodnooslobodilačkog pokreta koje su više od drugih bile sklone oportunističkom popuštanju pred takvim pritiskom.

U takvoj situaciji nismo mogli delovati kao naivni agitatori za slobodu naroda nego smo kao organizatori narodnooslobodilačkog ustanka i nosili punu odgovornost za njegovu sudbinu, a to znači za njegovo unutrašnje jedinstvo, za njegovu sposobnost da se brani od ideološkog i političkog pritiska neprijateljskih snaga, za njegovu akcionu sposobnost i za to da se ključne pozicije u njemu nalaze čvrsto u rukama najaktivnijih i ideji narodnooslobodilačkog ustanka najpredanijih društvenih snaga sa Komunističkom partijom Jugoslavije na čelu. Da nismo tako mislili i postupali, nalazili bismo se na repu događaja, a ne na čelu narodnooslobodilačkog pokreta. To bi značilo predati sudbinu narodnooslobodilačkog ustanka u ruke njegovih protivnika. A upravo na to nas je tada objektivno potiskivao oportunizam u našim sopstvenim redovima. Sa takvih oportunističkih pozicija i deo posleratne historiografije ocenjuje pojedine odluke ili akcije Komunističke partije Jugoslavije.

Naravno, kada se ocenjuje šta je oportunističko, a šta nije, i tada treba polaziti od objektivnog odnosa određenog dokumenta i stvarnog zbivanja, to jest objektivnih istorijskih zbivanja. Ako to ne bismo imali u vidu, onda bismo svaku borbu za demokratsku širinu narodnooslobodilačkog pokreta mogli proglasiti oportunizmom, što su neki

sektaški nastrojeni ljudi u vreme rata i činili, a neki i danas ocenjuju događaje onog vremena sa takvih ideoloških pozicija. Bilo je među članovima Partije više ili manje sektaški raspoloženih ljudi koji su u svakoj borbi za maksimalno moguće proširivanje masovne baze narodnooslobodilačkog fronta videli oportunizam.

Međutim, u toj borbi za širinu narodnooslobodilačkog pokreta morali su se ponekad preduzimati i rizični poduhvati. Na kraju krajeva, šta je bilo rizičnije nego Titov odlazak na razgovore sa Dražom Mihailovićem u njegov štab. Zatim, radilo se o političkoj borbi za uticaj na seljaka koji je u određenim trenucima bio veoma kolebljiv. Trebalo mu je dokazati da su komunisti i narodnooslobodilački front za jedinstvo sa svima koji su stvarno spremni da se bore protiv okupatora. To isto se odnosilo i na određene kolebljive delove demokratske inteligencije. A pogotovo smo se morali boriti za zavedene i politički zbunjene seljake koje su pojedine reakcionarne seoske gazde uvukle u četnike ili su ih htele uvući. Radilo se, u stvari, o borbi za svakog čoveka. Mi nismo nikada nastupali prema zavedenim ili prisilno mobilisanim pripadnicima kvislinških političkih ili vojnih formacija frontalno, nego sa težnjom da ih diferenciramo i da što veći njihov broj oslobađamo uticaja njihovih komandujućih vrhova i reakcionarnih političkih eksponenata neprijateljskih snaga.

Pri tome je tu i tamo došlo i do neopravdanih iluzija i neuspešnih pokušaja da se postigne jedinstvo. U nekim slučajevima te su iluzije završile i pokoljem komunista. Međutim, takvi uporni napori da se postigne maksimalno jedinstvo naroda u narodnooslobodilačkom ratu ne mogu se proglasiti oportunizmom čak ni tada kada su završili neuspehom. Osim toga, i takve greške je Komunistička partija Jugoslavije znala brzo da ispravlja. Posmatrajući prošlost kroz tu prizmu, mislim da neću preterati ako kažem da je dobar deo onoga što se nekada ponegde proglašavalo oportunizmom i što i danas neki u nas ocenjuju kao oportunizam predstavljalo opravdanu borbu za širinu narodnooslobodilačkog pokreta, ali koja nije uvek završila uspehom.

Zato ponavljam da pojedine odluke, akcije i činjenice istoričar mora da posmatra kao rezultat celokupnih objektivnih istorijskih zbivanja i da ih ocenjuje po njihovom *stvarnom efektu na tok tih zbivanja*, a ne da ih uzima istrgnuto, svaku za sebe, ocenjujući ih na osnovu određenih ideoloških predrasuda.

Pogledajmo, primera radi, jednu kritičku ocenu pokrajinskog savetovanja Komunističke partije Jugoslavije za Bosnu i Hercegovinu u Ivančićima kod Sarajeva, početkom januara 1942. godine. Po toj oceni, to savetovanje je proklamovalo klasni rat i uopšte zauzelo sek-

taške stavove. Pošto sam, pored Tita i nekih drugih drugova iz rukovodstva Komunističke partije Jugoslavije, prisustvovao tom savetovanju, utoliko sam više podstaknut da kažem svoje mišljenje o toj oceni.

Savetovanje je održano u vreme kada su se odigrala dva događaja koja su imala prilično velik značaj za naš narodnooslobodilački ustanak i dalji tok narodnooslobodilačkog rata. Prvo, Nemci su stigli do Moskve i tamo doživeli svoj prvi teški poraz. A drugo, četnici su se napadom na Užice prvi put otvoreno i oružjem sukobili sa partizanima. Bili su odbijeni i razbijeni, ali su od tada pa nadalje prešli na otvorenu vojnu i političku saradnju sa Nemcima. Predviđali smo da će sovjetska pobjeda pojačati brigu zapadnih vlada za njihove buduće interese u Jugoslaviji, u odnosu na SSSR, i da će, u vezi s tim, biti pojačana i njihova podrška četnicima kao antikomunističkoj snazi i svim sličnim političkim formacijama.

Arhivi zapadnih vlada koji su sada postali dostupni javnosti potvrđuju da su naša predviđanja bila realna. Napad četnika na Užice i prelazak delova nekih partizanskih jedinica u Srbiji i Bosni na stranu četnika upozorili su nas na to da su se vodeće snage stare Jugoslavije odlučile na građanski rat, makar i po cenu otvorene saradnje sa okupatorom. Cilj je bio da se spreči naoružanje naroda i sve širi razmah narodnooslobodilačkog ustanka pod rukovodstvom Komunističke partije Jugoslavije. I tu je ocenu praksa ubrzo potvrdila. Iz arhiva koji su sada dostupni javnosti vidi se da su odgovorne službe zapadnih vlada znale za saradnju jugoslovenske izbegličke vlade u Londonu — preko četnika — sa Nemcima. Ali, one su je tolerisale, jer je borba jugoslovenske izbegličke vlade za uništenje takozvanog »komunizma« odgovarala trenutnim shvatanjima potreba i interesa tih vlada, koje su se plašile svake afirmacije revolucionarnog radničkog pokreta, odnosno komunističkih partija. Njihov stav prema našem narodnooslobodilačkom pokretu počeo je da se menja tek kasnije kada je narodnooslobodilački ustanak postigao odlučujuće pobjede nad okupatorom, pa se time politika jugoslovenske izbegličke vlade u Londonu pokazala potpuno nerealnom. Ne samo vojni, nego i politički krah četnika i pročetničkih političkih formacija postao je potpuno očigledan.

U vreme savetovanja u Ivančicima, međutim, to još nije bio slučaj. Tada su unutrašnji neprijatelji narodnooslobodilačkog pokreta još verovali da će navodni poraz Narodnooslobodilačke vojske u nemačkoj ofanzivi na Užice moći da iskoriste za političko i vojno uništenje tog pokreta. U takvoj situaciji nastupajuće političke i vojne

ofanzive unutrašnjih neprijatelja narodnooslobodilačkog pokreta jedno realističko revolucionarno rukovodstvo takvog pokreta nije, prema tome, moglo da učini ništa drugo nego da ukaže komunistima, kao najodgovornijem vodećem odredu tog pokreta, kakve opasnosti donosi nova situacija, odakle treba očekivati izdajstvo i udarce neprijatelja i kako se treba spremati za borbu protiv takvih opasnosti.

Kao marksisti, bili smo svesni da klasni interesi i sukobi deluju i u vreme narodnooslobodilačkog rata. Kao što sam rekao, mi nismo hteli da vodimo klasni rat niti smo isticali klasne zahteve u većoj meri nego što je to bilo neophodno za mobilizaciju radničke klase i drugih narodnih masa za ustanak. Ali, objektivne društvene suprotnosti su delovale, hteli to mi ili ne. Jer narodnooslobodilački ustanak naoružanih narodnih masa nije odlučivao samo o slobodi i nezavisnosti narodâ Jugoslavije, nego i o snazi društvenog uticaja masa koje su ga nosile na stvaranju buduće, nove Jugoslavije. Reakcionarne snage stare Jugoslavije su — uz podršku nekih zapadnih vlada — upravo taj uticaj htele da spreče.

S druge strane, mi smo bili revolucionari, a ne malograđanski politikanti. Nismo mogli pozivati mase da prolivaju krv u narodnooslobodilačkom ustanku samo zato da bi se posle poraza okupatora ponovo obnovila stara Jugoslavija kao tamnica naroda. Morali smo narodnim masama koje su se borile otvarati perspektivu da će one odlučivati u novoj Jugoslaviji. I, razume se, u takvoj situaciji morali smo upozoravati, naročito komuniste, i na klasne suprotnosti i njihov uticaj koji su mogle imati na razvoj narodnooslobodilačkog ustanka. Samo u tom smislu smo govorili i o ulozi reakcionarnih buržoaskih elemenata na selu na koje su se saradnici okupatora i snage jugoslovenske izbegličke vlade u Londonu oslanjali.

A upravo takva politička akcija savetovanja u Ivančicima se u nekim kritičkim ocenama proglašava sektaštvom i zastupanjem klasnog rata. Danas, kada iza sebe imamo proveru prakse, potpuno je jasno da bi narodnooslobodilački pokret doživeo teške poraze da rukovodstvo Komunističke partije Jugoslavije nije bilo svesno situacije u kojoj se nalazi narodnooslobodilački ustanak i da nije na odgovarajući način reagovalo. Ceo niz činjenica potvrđuje, a pogotovo krajnje rizičan Titov odlazak u štab Draže Mihailovića, da je rukovodstvo Komunističke partije Jugoslavije učinilo sve da se spreči građanski rat i postigne kakav-takav dogovor o saradnji sa četnicima, odnosno sa snagama jugoslovenske izbegličke vlade u Londonu. Međutim, ta vlada to nije htela i pokušala je da čak i usred narodnooslobodilačkog ustanka nametne građanski rat.

Za nas je u takvoj situaciji preostala samo sledeća alternativa: ili kapitulirati ili se pomiriti sa neophodnošću vođenja borbe sa neprijateljem koji je udarao nožem u leđa narodnooslobodilački ustanak. Razume se, mi smo se opredelili za borbu. Ali ni u takvoj situaciji nismo hteli jednostavno da prihvatimo izazov četnika i jugoslovenske izbegličke vlade u Londonu na građanski rat. Rekli smo da ćemo se protiv saradnika okupatora boriti i odgovoriti na svaki oružani udar protiv Narodnooslobodilačke vojske, ali da ćemo se i dalje zalagati za ostvarivanje platforme narodnooslobodilačkog fronta, to jest da borba protiv okupatora ostaje naš prvi i glavni zadatak, te da su unutrašnje reakcionarne snage naš neprijatelj zato i tada kada sarađuju sa okupatorom. U tom smislu Tito je u proleće 1942. godine dao i javnu izjavu. U njoj je Tito naglasio da mi ne vodimo klasni, nego narodnooslobodilački rat protiv okupatora, to jest da nećemo dati da nas uvuku u građanski rat. A upravo u tome je bila suština diskusije i političkih zaključaka usvojenih na partijskom savetovanju u Ivančićima. Titova svestrana analiza političke situacije i objektivnih trendova njenog razvoja poslužila je kao osnova za političke zaključke koji su dali osnovni pravac akcijama koje smo vodili posle tog savetovanja.

Istina, na savetovanju u Ivančićima je bila prisutna grupa komunista, uglavnom iz Hercegovine, koji su zastupali sektaške stavove. Sve su to bili čestiti borci. Mnogi od njih su u kasnijim bitkama i poginuli. Ali, tada su, upravo pod uticajem izdajničke akcije snaga koje su se nalazile pod uticajem jugoslovenske izbegličke vlade u Londonu, pali u neki strateško-klasni ultraradikalizam. Da je takav ultraradikalizam bio prihvaćen, on bi značio bitno sužavanje platforme narodnooslobodilačkog ustanka. Međutim, njihovi stavovi su bili na savetovanju kritikovani i odbačeni i nisu imali uticaja na zaključke, pa ni na sam tok diskusije, koja je, inače, bila veoma jednodušna.

To pokazuje koliko su neopravdane tvrdnje da je savetovanje u Ivančićima podstaklo sektaštvo u Hercegovini i u nekim drugim krajevima zemlje. Dogodilo se upravo obrnuto: savetovanje je više ili manje uspešno *dokrajčilo* tu sektašku praksu koja je dolazila do izražaja pre savetovanja i za koju su neki tražili potvrdu na savetovanju. Međutim, savetovanje ne samo da nije dalo potvrdu za takvu praksu, nego je naložilo partijskim kadrovima da moraju da je napuste.

Razume se, ovo savetovanje je sa podjednakom odlučnošću istovremeno odbacilo i određene oportunističke stavove koji su, u krajnjoj liniji, imali svoj izvor u iluziji da je moguće izbeći sukob sa snagama

jugoslovenske izbegličke vlade tako što bi im se dale veće koncepcije. Međutim, dokumenti, odnosno činjenice koje su sada postale svima dostupne jasno pokazuju da se radilo samo o jednom jedinom cilju reakcionarnih snaga — o uništenju narodnooslobodilačkog ustanka kao »komunističkog ustanka«. Zato su političke snage stare Jugoslavije odbijale svaki sporazum koji smo im stalno nudili. A koliko su bile uporne naše ponude tim snagama, potvrđuje i činjenica da je početkom 1942. godine, to jest posle sukoba sa Dražom Mihailovićem, Tito doneo odluku da se u sastavu Narodnooslobodilačke vojske mogu stvarati i dobrovoljački odredi koji ne moraju nositi ambleme Narodnooslobodilačke vojske (petokraku zvezdu, srp i čekić), ali koji su spremni da se bore protiv okupatora.

Da su Draža Mihailović i jugoslovenska izbeglička vlada u Londonu prihvatili Titove predloge za saradnju prilikom njegovih susreta sa Dražom Mihailovićem, kao i Titove kasnije inicijative, sigurno je da bi tok narodnooslobodilačkog ustanka u nekim svojim vidovima bio drukčiji. A da su se odlučile na takvu saradnju, vodeće političke snage jugoslovenske izbegličke vlade morale bi se odlučiti i za krupne koncesije zahtevima narodnih masa u pogledu rešavanja nacionalnog pitanja, demokratije, društvenog sistema itd., na šta te snage nikako nisu bile spremne. Zato su se one odlučile na saradnju sa okupatorom i na uništenje narodnooslobodilačkog ustanka. Prema tome, nismo mi bili oni koji su nametali klasni rat, nego kratkovida politika jugoslovenske izbegličke vlade u Londonu i vladajućih vrhova stare Jugoslavije, koja se zasnivala na pretpostavljanju njihovih klasnih i hegemonističkih interesa nacionalnim interesima širokih narodnih masa.

Dakako, rukovodstvo Komunističke partije Jugoslavije bilo je svesno klasne pozadine takve politike snaga jugoslovenske izbegličke vlade u Londonu. Ta politika je — uprkos nacionalnih i drugih političkih razmimoilaženja među snagama koje su stajale iza jugoslovenske izbegličke vlade u Londonu i uprkos određenih razlika u njihovoj taktici u zemlji — u suštini bila jedinstvena. U stvari, i četnici koji su sarađivali sa okupatorom, i određeni krugovi Hrvatske seljačke stranke koji su sarađivali sa ustašama, i krugovi Muslimana koji u sarađivali i sa jednim i sa drugim, slovenački klerikalni i drugi reakcionarni vrhovi koji su sarađivali sa okupatorom i sa četnicima, kao i sve druge političke grupacije koje su se suprotstavile narodnooslobodilačkom ustanku imale su pred sobom jedinstven cilj: otvorenom ili prikrivenom saradnjom sa okupatorom uništiti narodnooslobodilački ustanak i na taj način stvoriti uslove za obnavljanje starog društvenog sistema. Svi oni su želeli da postignu taj cilj, bez

obzira na to što su o budućem političkom — i naročito međunacionalnom — obliku društvenog sistema pojedini nacionalni delovi tih političkih krugova imali različita shvatanja.

Pri tome za jugoslovensku izbegličku vladu u Londonu i njene vojne i političke eksponente u zemlji bila je karakteristična jedna upravo bornirana tvrdoglavost u odbijanju svakog razgovora, odnosno sporazuma sa rukovodstvom narodnooslobodilačkog pokreta. Čak i kad su zapadne vlade već zvanično počele da sarađuju sa Vrhovnim štabom Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije, jugoslovenska izbeglička vlada u Londonu je to odbijala. Tek kad je izgubila svaku šansu, kad su joj propali i »vojska« i svaki ozbiljniji uticaj u narodu, na čelo te vlade došao je Šubašić — više voljom zapadnih vlada nego voljom političkih vrhova stare Jugoslavije — da »spasava što se spasti može«. Ali, od starog sistema više se nije moglo spasti ništa.

Takva je bila objektivna društveno-istorijska »pozadina« političkih zbivanja u vreme narodnooslobodilačkog ustanka i rata. Rukovodstvo narodnooslobodilačkog ustanka ne bi se ni moglo tako nazivati da nije bilo sposobno da sagleda tu društveno-istorijsku i klasnu »pozadinu« i da na temelju njene stalne analize izvlači potrebne zaključke za političku i vojnu akciju, to jest za celokupnu vojnu i političku strategiju i taktiku narodnooslobodilačkog rata.

A upravo to smo činili na takvim i sličnim internim savetovanjima komunista kakvo je bilo i partijsko savetovanje u Ivančićima. Postignuti rezultati najbolje pokazuju da su ti zaključci bili uglavnom ispravni. Naravno, u pojedinostima, a i kod pojedinaca, bilo je ponekad i jednog i drugog skretanja. No, ta skretanja ipak nisu bitno uticala na osnovni strateški kurs Komunističke partije Jugoslavije i narodnooslobodilačkog pokreta.

Razume se, pošto je u to vreme glavni cilj vojne i političke ofanzive okupatora i njegovih unutrašnjih saveznika svih boja, to jest domaćih izdajnika, bio uništenje pre svega Komunističke partije Jugoslavije, na savetovanju u Ivančićima su posebno isticani zadaci što neposrednijeg povezivanja Komunističke partije Jugoslavije sa širokim narodnim masama koje su krenule u ustanak. Jer samo u takvoj povezanosti Komunistička partija Jugoslavije je mogla ostvariti ulogu vodeće snage ustanka. Bez takve njene uloge ustanak ne bi mogao ni da se održi. Prema tome, ni tu nije reč o »ideološkoj uskosti« ili o »sektašenju«, nego o jednoj nužnosti koju je nametnula sama logika borbe u tom momentu.

Ukazao sam na neka otvorena pitanja naše istoriografije zato što uspeh našeg narodnooslobodilačkog ustanka i socijalističke revolucije nije moguće objasniti ako se ne shvati upravo dugoročna politička i vojna strategija Komunističke partije Jugoslavije, koja je koncipirana pod Titovim stvaralačkim rukovodstvom, kao i njena mnogostruka primena u svakodnevnim političkim borbama i akcijama, koje, opet, treba gledati kao celinu u odnosu na osnovni strateški pravac, a ne svaku za sebe. A to je ono što je nosio ceo naš narodno-oslobodilački pokret i socijalističku revoluciju i dovelo do njihove pobeде.